

Róbert Letz

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

Definitívne prevzatie moci komunistickou stranou v ČSR sa uskutočnilo podľa rovnakého scenára. Ak sa však bližšie pozrieme na udalosti, zistíme, že Slovensko malo určité špecifiká, a preto je zaujímavý a obohacujúci aj pohľad na komunistický štátny prevrat zo slovenského zorného uhla. Skôr ako sa dostaneme k analýze februárových udalostí, treba objasniť podmienky, ktoré k nim viedli. Základným predpokladom úspešného uskutočnenia komunistického štátneho prevratu v celoštátnom meradle bolo priame a nepriame mocenské ovládnutie stredoeurópskeho priestoru Zväzom sovietskych socialistických republík (ZSSR) už v roku 1945. Obnovené Československo patrilo do záujmovej sféry sovietskej veľmoci a jeho politický systém a režim, zahraničná politika, hospodárske a obchodné vzťahy, budovanie armády museli byť v súlade so záujmami patronátnej veľmoci tak, ako to bolo dohodnuté v decembri 1943 na rokovaníach v Moskve. K prevzatiu moci komunistickou stranou mohlo dôjsť už po príchode Červenej armády v roku 1945. Bolo otázkou času, keď sa táto veľmoc rozhodne, kedy tolerovaný priestor slobody zúži. ČSR slúžila už v tom čase pre Stalina ako výkladná skriňa, nasledovania hodný príklad mierového spoluzitá a nenásilnej cesty k socializmu určený pre západné krajiny.¹ Relatívne väčší priestor slobody ako v iných krajinách bola aj odmena soviетov za dohodu z roku 1943, ktorá legalizovala sovietskú prítomnosť v strednej Európe, ale aj za to, že česko-slovenský zahraničný odboj z čias vojny bol v podstate bezproblémový a umožnil získať komunistom bez boja rozhodujúce mocenské pozície v obnovenom štáte. Jednotný postup komunistov a nekomunistov na pôde tzv. ľudovej demokracie vytvoril ilúziu, že komunisti sú normálnou parlamentnou stranou, ktorá rešpektuje ústavné spôsoby a občianskych partnerov. Tým vlastne občianske strany za podiel na moci slúžili ako krytie na legalizáciu komunistickej strany a jej zámerov. Z občianskych spojencov sa mohli v prípade neposlušnosti alebo odchylenia od určeného smeru stať protivníci. Pod heslami národnej a demokratickej revolúcie, národnej očisty, zavedenia nového sociálneho poriadku, sa reálne otvárali možnosti na riešenie zásadných spoločenských otázok v duchu komunistického triedneho záujmu mocensky vyradiť buržoáziu z jej pozícií a realizovať „leninskú koncepciu“ prerastania demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej.²

1 KALVODA, Josef: *Role Československa v sovětské strategii*. Dílo, Kladno 1999, s. 237.

2 Tamtéž, s. 236.

Do novej ČSR vstupovala slovenská a česká spoločnosť s rôznymi predchádzajúcimi skúsenosťami, očakávaniami a obavami, ktoré nebolo ľahké zladíť. Hoci na Slovensku sa etabloval od roku 1938 autoritatívny režim, bol do roku 1944 neporovnateľne miernejší než okupačný režim v Protektoráte Čechy a Morava. Marcovú krízu v roku 1939 a následný rozpad štátu veľká časť českej spoločnosti nevnímala v širšej súvislosti nemeckých geopolitických záujmov, ale zjednodušene ako zradu slovenskej politickej reprezentácie. Slováci zistili, že dokážu viesť vlastný štát a posilnilo to ich sebavedomie. Na druhej strane v Česku sa vytvorila frustrácia zo straty vlastnej štátnosti. Nacistický okupačný režim v Česku nahrával marxisticko-socialistickej orientácii po vojne. Navyše obidve krajnosti mali aj veľa spoločných prvkov, čo robilo prechod z jednej do druhej ľahším a prijateľnejším. Naopak, skúsenosť zo Slovenska riziko takejto krajnosti do istej miery znižovala. Slovensko bolo stále aj po vojne krajinou s vysokou religiozitou, ktorá sa nemohla neodraziť vo verejnom živote. Naproti tomu Česko bolo krajinou viac sekulárnou, no o to väčšie tu bolo riziko, že politickým víziám a programom sa bude pripisovať až náboženský význam. Slovensko prežilo časovo dlhšiu skúsenosť frontových bojov (sedem mesiacov) ako Česko (jeden mesiac). Z toho vyplývalo aj rozdielnejšie hodnotenie Červenej armády. Bezprostredne sa to týkalo aj hromadného odvliekania občanov do ZSSR orgánmi sovietskeho SMERŠ a NKVD, ktoré na Slovensku dosiahlo väčšie rozmery ako v Česku. Slovensko prežilo svoju prvú masovú politickú emigráciu, ktorá sa do istej miery viazala s existenciou prvej Slovenskej republiky, no vo svojej podstate vyjadrovala obavu z príchodu Červenej armády a sovielizácie krajiny. Rozdiely prevládali aj v odboji. Kým domáci odboj na Slovensku bol počas vojny široko rozvetvený a siahal do dôležitých miest vo vedení štátu, armády a bezpečnosti, v Česku, kde bol nemecký protektorát a okupačný režim, sa takýto odboj nemohol rozvinúť. S tým priamo súvisí aj rozsah ozbrojeného povstania na Slovensku v roku 1944.

Kým na Slovensku sa po prechode frontu presadila v politike garnitúra z domáceho odboja, v Česku dominovala garnitúra zo zahraničného odboja. Znamenalo to aj inú optiku, iné videnie vnútorných problémov krajiny. V Česku sa etabloval okamžite systém štyroch strán Národného frontu, z ktorých tri sa hlásili k socializmu, na Slovensku vznikla jednoduchšia paritná štruktúra dvoch politických strán – Komunistickej strany Slovenska a Demokratickej strany. Demokratická strana, ktorá sa vytvorila počas povstania v roku 1944, však v sebe sústredila príslušníkov mladšej generácie bývalej agrárnej strany. Tým umožnila prejsť agrárnikom cez sito, nastavené Košickým vládnym programom a Národným frontom. V českej časti štátu agrárnici takúto metamorfózu nezažili. Pomer politických síl, ktoré sa dostali po roku 1945 v ČSR k moci revolučnou cestou, bol v Česku a na Slovensku vyvážený. Podľa výsledkov parlamentných volieb z roku 1935 dostala agrárna strana na Slovensku 17,64 % voličských hlasov, Komunistická strana Československa 12,97 % hlasov a Čs. sociálna demokracia 11,34 % hlasov, spolu 41,95 % hlasov.³ Aj keď sme si vedomí nadchádzajúcich zmien za ďalších desať rokov a skutočnosti, že DS nemožno stotožňovať s agrárnikami a že sociálni demokrati sa v roku 1944 zlúčili s komunistami, dostávame

3 Volby do poslanecké sněmovny v květnu 1935. In: *Československá statistika*, Praha 1936, s. 13, 34–35.

zaujímavý orientačný údaj, aké percento voličov pôvodne tieto tri strany na Slovensku podporovalo. Ak to porovnáme s Českom, zistíme, že v tých istých parlamentných voľbách dostali štyri strany Národného frontu (komunisti, „lidáci“, národní socialisti a sociálni demokrati) v Čechách 39,44 % hlasov, na Morave a v Sliezske až 47,28 % hlasov.⁴ V prípade oboch častí štátu išlo o menej ako polovicu pôvodných voličov. Zvyšok sa stal obeťou nového systému.

Odlišnosť politického vývoja v českej a slovenskej časti štátu vytvárala, aj napriek pre komunistov výhodnému systému Národného frontu, určitú prekážku pri zladení politických aktivít oboch komunistických strán. Jednotná línia postupu bola jednou z podmienok úspešného prevzatia moci v štáte. Práve tu sa pociťovalo slabé miesto. Preto sa vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) po povojnových skúsenostiach rozhodlo obmedziť mieru samostatnosti Komunistickej strany Slovenska (KSS). Vedenie KSS bolo zložené prevažne z komunistov, ktorí sa angažovali priamo počas povstania na Slovensku v roku 1944. Vo vedení KSČ boli za Slovensko vybrané osoby, ktoré sa naopak na povstaní nezúčastnili. Vedenie KSČ bolo rozhodnuté už v lete 1945 urobiť zásadné zmeny, viac podriadiť SNR vláde a KSS KSČ. Odôvodňovalo to nielen potrebou jednotnej línie, ale aj nesprávnymi názormi a postupmi vedenia KSS, kde sa podľa neho zahniezdil sektársky radikalizmus, separatizmus a chýbala slabá orientácia na „progresívne sily v českých krajinách a v ústrednej vláde“. Zmena bola pripravená v Prahe, ale naaranžovaná tak, aby to vyzeralo, že vyšla zo Slovenska.⁵ Zmeny vo vedení a orientácii KSS sa presadili na celoslovenskej konferencii KSS v Žiline 11. a 12. 8. 1945. Po Gottwaldovej intervencii sa predsedom KSS stal Viliam Široký a generálnym tajomníkom KSS Štefan Bašťovanský. Bez Širokého prítomnosti a súhlasu nemohli byť prijaté žiadne dôležitejšie rozhodnutia KSS. Viacero rozhodnutí prijímal osobne bez vedomia vedenia KSS. KSS riadil priamo z Prahy telefonickými pokynmi prostredníctvom Bašťovanského a do Bratislavy dochádzal iba sporadicky. Široký presadzoval uznesenia KSČ na Slovensku. Cez jeho osobu bola KSS podriadená vedeniu KSČ. Tak sa zabezpečila jednotná línia KSČ a KSS.⁶ Jej sa podriadili aj tie osoby, ktoré reprezentovali povstalecké vedenie KSS (Gustáv Husák, Karol Šmidke).

Istým slovenským paradoxom ostalo, že otázky samosprávy Slovenska mali zastávať politické strany, ktoré takúto samosprávu pôvodne odmietali, prípadne ju boli ochotné podriadiť momentálnej politickej taktike. Pojmy autonómia, federácia alebo samostatnosť Slovenska nebolo možné používať v pozitívnom zmysle. Pritom platila zásada vládneho programu „rovný s rovným“, aby sa vytvorilo skutočné bratstvo medzi oboma národmi a obnovený štát sa definoval ako národný štát dvoch „bratských národov“.⁷ Ako ukázali výsledky prieskumu verejnej mienky z prelomu rokov 1946 a 1947, väčšia časť českej verejnosti, až 65 %, bola stále presvedčená, že Česi a Slováci sú dve vetvy toho istého národa.⁸ Z toho vyplývala jej väčšia precitlivosť na otázku

4 Tamtéž.

5 PEŠEK, Jan: *Komunistická strana Slovenska. Dejiny politického subjektu I*. Veda, Bratislava 2012, s. 27.

6 Tamtéž, s. 32.

7 *Košický vládní program*. Svoboda, Praha 1974, s. 15.

8 PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo*. NLN, Praha 2011, s. 118.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

postavenia Slovenska v štáte a náchylnosť považovať úsilie o rovnoprávne postavenie Slovenska v štáte za negatívne chápaný dualizmus či separatizmus.

Výrazným povojnovým špecifikom, ktoré Slovensko odlišovalo od Česka, boli tvrdé zásahy, namierené proti rímskokatolíckej cirkvi. Tieto zásahy sa často odôvodňovali všeobecne jej spojením s režimom Slovenskej republiky z rokov 1939–1945, čo im malo dodať legitimitu. Previazanosť niektorých osôb, najmä duchovenstva z radov rímskokatolíckej cirkvi s politickým režimom Slovenskej republiky, sa tak stali víťaznou politickou zámenkou. Došlo k zaisteniu dvoch biskupov Jána Vojaššáka a Michala Buzalku a k diplomatickým žiadostiam vlády ČSR o odvolanie ďalších biskupov z ich úradov. Prišlo k sa k plošnému poštátneiu školstva, spojenému s likvidáciou cirkevných škôl a internátov. Bola zastavená katolícka tlač a rozpustené katolícke spolky. Ich nová registrácia sa viazala na štátny súhlas a ani zďaleka nedosiahla úroveň pred rokom 1945.⁹ Paradoxne sa tak stalo na religióznejšom Slovensku. Pri petičnej akcii za cirkevné školy v júli 1945 došlo k hromadnému zatýkaniu kňazov, veriacich laikov a k prehliadkam na biskupských úradoch. Všetky tieto zásahy narušili kontinuitu a hlboko zasiahli slovenskú katolícku kultúru. V českej časti štátu sa takéto plošné zásahy proti katolicizmu nevyskytli, väčšinou išlo o zásahy namierené proti predstaviteľom nemeckého katolicizmu.

V Česku i na Slovensku získali komunisti od roku 1945 kľúčové mocenské pozície, aby mohli lepšie a účinnejšie kontrolovať a usmerňovať vývoj spoločnosti. Zásada parity, ktorá sa uplatňovala na Slovensku, im dala ešte lepšie štartovacie možnosti ako v Česku. Bezpečnosť, osobitne štátna bezpečnosť a vojenské obranné spravodajstvo (ObZ), sa stali účinným nástrojom soviétizácie krajiny. Pozície komunistov v oboch zložkách boli dokonca silnejšie na Slovensku ako v Česku.¹⁰ Keď po parlamentných voľbách v roku 1946 KSS stratila rezort povereníka vnútra (po Júliusovi Viktorym sa ním stal bezpartajný Mikuláš Ferjenčík), predseda KSS Viliam Široký poveril Gustáva Husáka, aby z titulu svojej vládnej funkcie predsedu Zboru povereníkov¹¹ usmerňoval komunistov v bezpečnostnom aparáte, najmä v štátnej bezpečnosti.¹² Pri Ústrednom sekretariáte KSS v Bratislave od roku 1946 pracovala bezpečnostná komisia, ktorá

9 PETRANSKÝ, Ivan A.: *Štát a katolícka cirkev na Slovensku 1945 – 1946*. Garmond, Nitra 2001, s. 131–197, s. 271–276.

10 KAPLAN, Karel: Komunisté v československé Bezpečnosti v boji o moc. In: *Soudobé dějiny*, 1994, č. 4–5, s. 517.

11 Zbor povereníkov sa vytvoril na základe nariadenia povstaleckej Slovenskej národnej rady (SNR) č. 1/1944 z 1. 9. 1944 o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku. SNR v sebe sústreďovala všetku zákonodarnú, vládnu a výkonnú moc. Jej činnosť sa rozdelila medzi tri zbory: Predsedníctvo SNR, Plénum SNR a Zbor povereníkov. SNR delegovala výkonnú moc na Zbor povereníkov. Názov povereník vyjadroval odvodenosť právomoci od SNR a zároveň aj odlišnosť od pomenovania minister, ktoré používala exilová vláda v Londýne, ale aj vláda Slovenskej republiky v Bratislave. Zbor povereníkov i jednotliví povereníci za svoju činnosť zodpovedali Plénu SNR. Po troch pražských dohodách sa postupne zúžili právomoci Zboru povereníkov. Bol podriadený vláde ako celok a neskôr jednotliví povereníci rezortným ministrom. Od 7. 2. 1945 do 18. 9. obnovil svoju činnosť na oslobodenom území – sídlo bolo v Košiciach, neskôr v Bratislave. Tretí Zbor mal 10 členov, štvrtý a piaty 12 členov.

12 PLEVZA, Viliam: *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Tatrapress, Bratislava 1991, s. 55.

prerokovala strategický postup v najdôležitejších otázkach v bezpečnostnej oblasti a pracovala na krokoch, ktoré prehlbovali prepojenie bezpečnosti s komunistickou stranou.¹³ Početní členovia KSS, dosadení do kľúčových pozícií v štátnobezpečnostnom aparáte, získavali informácie z prostredia občianskych strán, najmä DS, a to najmä s cieľom jej kompromitácie. Okrem toho sa na túto činnosť zameriavalo kádrové oddelenie ÚV KSS. Na tomto oddelení viedol od roku 1945 referát cudzích kádrov Oskár Valášek (pôvodným menom Weiss). Podľa vlastného vyjadrenia sa jeho činnosť skladala zo [...] *a) získavania rôznych informácií o iných politických stranách, konkrétne Demokratickej strany, Strany práce a Strany slobody, b) získavania rôzneho materiálu proti nevyhovujúcim osobám na vedúcich miestach štátneho a hospodárskeho aparátu, c) prešetrovania rôznych osôb na dožiadanie vedúcich sekretariátu ÚV KSS.*¹⁴ Išlo o cielavedomú spravodajskú činnosť, zameranú proti nekomunistickým politickým stranám s cieľom kompromitácie ich predstaviteľov. Materiál získaný Valáškovým referátom potom využívala komunistická strana v politickom zápase. Podľa Valáška: *Sám som spracoval materiál, na základe ktorého vedenie Strany v Bratislave vznášalo v parlamente a v Národnom fronte námietky pre politickú alebo inú závadnosť. Už od predvolebného boja 1946 až do februára 1948 bola na základe materiálu, ktorý som ja spracovával a sústreďoval, vedená novinová kampaň proti rôznym činiteľom, zvlášť Demokratickej strany [...]. Na základe mnou predloženého materiálu bol odstránený celý rad kompromitovaných osôb zo štátneho a hospodárskeho aparátu.*¹⁵

DS bola proti komunistickej prevahe v bezpečnosti a ofenzívnej kádrovej politike bezmocná. Zmohla sa iba na nevýrazný obranný pokus vytvoriť si alternatívne spravodajstvo, ktoré by bolo akosi protiváhou a súčasne kontrolou komunistami ovládateľnej štátnej bezpečnosti. Ústrednou postavou v tejto aktivite sa stal škpt. Július Kukliš, od júna 1946 poslanec SNR za DS. Kukliš zbieral informácie o rôznych prechmatoch a straníckom postupe štátnobezpečnostných orgánov a uverejňoval ich v denníku Čas a v časopise Nové prúdy. V polovici roka 1947 dostal pokyn od generálneho tajomníka DS Fedora Hodžu (syna Milana Hodžu), aby zriadil pri generálnom sekretariáte DS v Bratislave spravodajské oddelenie (oddelenie I/2).¹⁶

Rozdielna orientácia a vývin v českej a slovenskej časti štátu viedli k rozdielnym volebným výsledkom v parlamentných voľbách z 26. 5. 1946. Zatiaľ čo v Česku získali socialistické strany (KSČ, Čs. sociálna demokracia, Čs. strana nár. socialistická) spolu 79,41 % hlasov (z toho KSČ 40,17 % hlasov), na Slovensku voľby vyhrala DS, ktorá dostala 62 % hlasov. Socialistické strany (KSS a Strana práce) iba 33,48 % hlasov (z toho

13 Na schôdzach bezpečnostnej komisie sa zúčastňovali politici: Karel Bacílek, Ludovít Benada, Štefan Horvát a predstavitelia bezpečnosti: šéf uniformovanej polície pplk. František Lipka, zástupca prednostu VII. odboru Povereníctva vnútra mjr. Viktor Sedmík, šéf kriminálky mjr. Jozef Vražda, šéf štátnej bezpečnosti Jozef Ilčík, mjr. Rudolf Viktorín, Jozef Lietavec, kpt. Teodor Baláž. Bratislava, fond ÚV KSS-GT Š. Bašťovanský, kartón č. 2165, zl. GT-337/2. MEDVECKÝ, Matej: *Za červené Slovensko. Štátna bezpečnosť a politické spravodajstvo na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Ústav pamäti národa, Bratislava 2011, s. 55.

14 *Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, Archiv ÚV KSČ*, fond Komise I., sv. 39, a. j. 964. List O. Valáška ministrovi vnútra R. Barákovi z 2. 8. 1955.

15 Tamtéž.

16 *Štátny archív (ŠA) Bratislava*, fond Štátna prokuratúra, Pst III/v 6/48; fond Štátny súd, Or III 4/48.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

KSS 30 % hlasov).¹⁷ Takéto volebné výsledky boli manifestačným dôkazom, že väčšina slovenského občianstva si neželá nalinajkovaný vývoj k socializmu pod taktovkou komunistov. Volebný úspech DS bol z politicko-pragmatického, nie však morálneho hľadiska, vlastne Pyrhovým víťazstvom. Slovensko vyslalo do sveta jasný signál, že odmieta ideológiu a prax komunizmu a chce sa ďalej rozvíjať v intenciách svojich vlastných kresťanských a národných hodnôt.

Parlamentné voľby v roku 1946 znamenali zlom, ktorý viedol komunistickú stranu k vypracovaniu novej ofenzívnej stratégie na Slovensku s cieľom zmeniť politickú štruktúru a nedovoliť DS, aby zúročila svoje volebné víťazstvo. DS sa ocitla v situácii, keď nenašla silnejšiu oporu v českých občianskych stranách. Tie radšej podporili komunistov v ich boji proti údajnej hrozbe slovenského separatizmu. Tak paradoxne pomáhali izolovať a oslabiť DS, upevniť pozície komunistickej strany a v konečnom dôsledku aj likvidovať zvyšky demokracie v krajine. Samotná DS v danej situácii nemohla vyjsť s ofenzívnou stratégiou. Keď bola z viacerých strán spochybnená jej štátotvornosť a viaceré osobnosti z vedenia, musela sa sústrediť na vecnú argumentáciu a vlastnú obranu. Prejsť do ofenzívy by mohlo nepriamo potvrdiť komunistickú argumentáciu a zvýšiť nedôveru v českých občianskych stranách. KSS volebnú prehru niesla trpkou, no o to väčšmi zdôrazňovala dva aspekty, ktoré ju relativizovali: spojenie s českým „pokrokovejším“ prostredím a sovietsku dominanciu v strednej Európe. Otvorene to vyjadril G. Husák v jednej z povolebných reflexií: *Drvivé víťazstvo českých komunistov rozptýlilo všetky pochybnosti o tom, ktorým smerom pôjde naša Republika po voľbách*.¹⁸ Kým dovtedy komunisti zdôrazňovali dôležitosť právomocí slovenských národných orgánov, obrátili sa a začali vystupovať ako najdôslednejší zástancovia štátneho centralizmu. Prejavilo sa to v tzv. tretej pražskej dohode. Pre postup proti DS bol využitý proces s bývalým slovenským prezidentom Jozefom Tisom, údajné kontakty čelných predstaviteľov DS so slovenským exilom z roku 1945 a domácim ilegálnym hnutím. Slovensko, vnímané po voľbách ako slabšia, menej pokroková časť ČSR a rodiaceho sa sovietskeho bloku, muselo byť za každú cenu spacificované. Tomuto cieľu slúžilo aj zvýšené nasadenie ozbrojených bývalých partizánov a armády na Slovensku s oficiálnym zdôvodnením nebezpečenstva prechodu ukrajinských banderovcov. Komunistická ofenzíva vyústila v jeseni 1947 do vyvolania otvorenej vládnej krízy na Slovensku. Štátna bezpečnosť, ovládaná komunistami, odhalila 14. 9. 1947 na Slovensku „protištátne sprisahanie“, ktoré sama režírovala.¹⁹ Podľa tejto konštrukcie sprisahanci prepojení na štruktúru DS sa mali v dohode so slovenskou emigráciou usilovať o rozbitie ČSR a obnovenie slovenského štátu. Izolovaná DS už nemala dostatok síl účinnejšie sa brániť. Jej odvetna na komunistickú mobilizáciu masových organizácií (Slovenská odborová rada, Jednotný zväz slovenských roľníkov, Zväz slovenských partizánov) bola málo dôrazná a spočívala v zvolaní troch väčších

17 KULICH, Martin (ed.): *Volebné výsledky do Ústavodarného Národného shromaždenia*. Slovenská grafia, Bratislava 1946, s. 7.

18 HUSÁK, Gustáv: Dôsledne za princípmi. In: HUSÁK, Gustáv: *Zápas o zajtrajšok*. Obroda, Bratislava 1948, s. 176.

19 LETZ, Róbert: Príprava a realizácia tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku v roku 1947. In: *Historický zborník*, 2004, č. 1, s. 104 – 118.

Róbert Letz

zhromaždení sympatizantov DS, ktoré sa konali v novembri 1947 v Bratislave, vo Zvolene a v Košiciach.

Už počas jesennej politickej krízy vyvolanej komunistami sa ukázalo, že jablkom sváru je štátna bezpečnosť pre jej postup pri vyšetrowaní tzv. protištátneho sprisahania. O neľudskom týraní sa verejnosť dozvedela už na spomenutých manifestáciách DS, osobitne vo vystúpení poslanca Štefana Blaška v pléne pražského Národného zhromaždenia 18. 12. 1947 a v pléne Slovenskej národnej rady (SNR) prostredníctvom poslancov Michala Géczyho a Imricha Laurinca o deň neskôr. Po otvorení problému však nenasledovalo riešenie. Sami predstavitelia DS pri tom neboli dostatočne dôrazní.²⁰ Navyše povereník vnútra Mikuláš Ferjenčík otvorene nahrával komunistom, keď pred verejnosťou spochybňoval časté využívanie protizákonných praktík vyšetrovujúcich orgánov štátnej bezpečnosti.²¹ Táto akcia DS vyznela naprázdno. Komunistické vedenie malo vypracovaných niekoľko variantov vývoja, pričom sa reálne počítalo s rozpustením DS, s jej vylúčením z vlády a prípadne s kladením podmienok na zotrvanie vo vláde.²² Pri ich dosiahnutí reálne počítalo s vnútorným rozkolom DS. V atmosfére honby za sprisahancami sa skutočne našlo dosť osôb z DS, ktoré boli ochotné spolupracovať s komunistami. Mali aj silné osobné ambície a dovtedajšie vedenie na čele s predsedom Jozefom Lettrichom im prekážalo. Do tejto skupiny patrili vtedajší minister dopravy Ivan Pietor. Vedúcim jeho sekretariátu bol bývalý ruský emigrant Valerij S. Vilinskij, ktorý pracoval ako výkonný agent komunistami ovládateľnej štátnej bezpečnosti v prostredí DS. Štátnej bezpečnosti a komunistickému centru v Prahe dodával kľúčové informácie počas februárovej krízy roku 1948.²³ S komunistami spolupracoval aj podpredseda Národného zhromaždenia Ján Ševčík a primátor Bratislavy Jozef Kyselý.²⁴ Títo jednotlivci však ešte nedokázali vytvoriť platformu, ktorá by priviedla stranu k rozkolu.

Vývoj jesennej krízy nevedol k zákazu činnosti DS a nedosiahol sa ani jej vnútorný rozkol. Výsledkom však bolo jej výrazné oslabenie. Kríza ukázala, že bezpečnosť ovládaná komunistickou stranou je potenciálnym zdrojom konfliktu v štáte medzi komunistickými a občianskymi stranami. Bol to však problém vnímaný citlivo nielen na Slovensku, ale aj v českej časti štátu.²⁵ České občianske strany, najmä čs. národní socialisti, boli v rovnakom čase ako DS „protištátnym sprisahaním“, zamestnané aférou

20 LETZ, Róbert: *Slovensko v rokoch 1945 – 1948. Na ceste ku komunistickej totalite*. ÚSKI, Bratislava 1994, s. 125–126.

21 Vyhlásenie pov. vnútra generála Dr. M. Ferjenčíka. In: *Čas*, 14. 1. 1948, s. 2.

22 VARTÍKOVÁ, Marta (ed.): *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Pravda, Bratislava 1971, s. 610.

23 ŽÁČEK, Pavel: V – 101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVEČKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946, 1990. Ústav pamäti národa*, Bratislava 2006, s. 102–159.

24 BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Archa, Bratislava 1993, s. 218 – 222.

25 Denník čs. národných socialistov Svobodné slovo napísal takúto bilanciu roka 1947: *Během posledního roku pokračovalo jak hl. velitelství SNB, tak i ústřední orgány služby státní bezpečnosti a zpravodajské v stranickém boji o pozice a usměrňovaly výkon služby namnoze více potřebám své politické strany, než opravdové službě státu a občanstvu. Z vedoucích míst v bezpečnostním odboru ministerstva vnitra byli naprosto bezdůvodně odstraněni poslední nekomunisté, nekomunističtí oblastní velitelé byli přeloženi na podřízená místa nebo pensionováni a stejná akce probíhá na okresních velitelstvih sboru. Umlčování nekomunistických politiků. Svobodné slovo, 12. 12. 1947, s. 3.*

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

s tzv. krabičkovým atentátom, pokusom o atentát na ministrov Petra Zenkla, Prokopa Drtinu a Jana Masaryka. V novembri 1947 sa zasa vynorila ďalšia, tzv. mostecká aféra, vyrobená vojenským obranným spravodajstvom na kompromitáciu čs. národných socialistov. DS stratila v jesennej kríze tri poverenictva a nedokázala udržať pozície, ktoré získala po voľbách. Podpredseda vlády Ján Ursíny musel rezignovať na svoj úrad. Vo vyšetrovacej väzbe sa ocitli jej dvaja generálni tajomníci a poslanci Národného zhromaždenia Ján Kempný a Miloš Bugár. Rovnako dopadol aj ďalší poslanec Jozef Staško. KSS vyšla z jesennej politickej krízy na Slovensku výrazne posmelená, pretože sa ukázalo, že proti nej nestojí sila, ktorá by ju reálne dokázala korigovať, tobôž nie zastaviť. Z politického hľadiska možno konštatovať, že Slovensko bolo koncom roka 1947 na februárový komunistický prevrat pripravené lepšie a skôr ako Česko.

Zaujímavé je porovnať dva novoročné prejavy Viliama Širokého, predsedu KSS a Jozefa Lettricha, predsedu DS. Umožňuje nám to lepšie pochopiť myšlienkové zázemie a ciele oboch vedúcich politikov dvoch najsilnejších strán na Slovensku. Široký sa vyjadril, že *celý doterajší politický vývin je v podstate charakterizovaný bojom dvoch koncepcií v rámci Národného frontu, bojom pokroku a ľudovej demokracie so silami reakcie. Táto skutočnosť našla svoj výraz v boji KSS proti reakčnému vedeniu DS pri presadzovaní a prevádzaní všetkých konkrétnych opatrení v budovaní Slovenska, Republiky na nových základoch [...] Odrazený bol aj pokus slovenskej reakcie podporou sprisahancov a Republike nepriateľských elementov vytvoriť stav neistoty v jednej časti štátu a v podobe piatej kolóny udržiavať v Republike spojenca nepriateľských síl slovanstvu a novým demokraciám. Zámery slovenskej reakcie podarilo sa skrížiť vďaka demokratickej bdelosti a politickej aktivite všetkých zložiek národa... V r. 1947 sme slovenskej reakcii zasadili ťažkú ranu. Ale vieme, že ona nezmúdrela. Svoju záchranu vidí v upevňovaní svojho spojenia s českou reakciou a spolu s ňou kuje svojmu ľudu a nášmu režimu nepriateľské hazardné pikle.*²⁶ Široký ďalej predvídal, že v novom roku 1948 *budeme musieť z kroka na krok lámať odpor a sabotáž reakcie.* Hovoril aj o *najsiršej mobilizácii všetkých vrstiev ľudu.* Širokého článok je ukážkou typického komunistického schematizmu a dualistického videnia politickej reality na pokrokovú a reakčnú. DS je preňho symbolom reakčnosti. Hoci k žiadnym pokusom reakcie na Slovensku nedošlo, Široký taktó potreboval zakryť a odôvodniť ofenzívnu stratégiu KSS. Súčasne načrtnol, že táto stratégia bude pokračovať aj v roku 1948 v oveľa intenzívnejšej miere. Jozef Lettrich sa vo svojom novoročnom článku vyjadril: *Zahraničnopolitická rozpoltenosť nemala priaznivý vplyv ani na náš vnútorný politický a hospodársky život. [...] Najmä slovenský politický život v roku 1947 vyznačoval sa častými nepokojmi, propagandou umele zveličovanými, ktoré brzdili slubne sa rozvíjajúci konsolidačný proces v meradle slovenskom i celoštátnom. Nebolo temer vecí, ktorá by sa nebola straníkopoliticky zneužila na škodu Slovenska. Áno, minulý rok bol rokom bujnej demagógie, ktorá nebrala ohľad ani na základné záujmy štátu a národa.*²⁷ Pokiaľ ide o blízku budúcnosť, Lettrich poznamenal: *V blížiacich sa voľbách nepôjde ani tak o to, s akým mnohosľubným politickým a hospodárskym programom kto príde, ako skôr o to, aký to má vzťah k ľuďom, k jeho morálke, k jeho duchovným, kultúrnym a hmotným záujmom a potrebám, či chce viesť ľudí smerom k vnútornej*

26 ŠIROKÝ, Viliam: Do Nového roku 1948. *Pravda*, 1948, č. 1, s. 1.

27 LETTRICH, Jozef: Na cestu. *Čas*, 1948, č. 1, s. 1.

obrode a k šťastiu, alebo k nenávisťi, pomste a boju.²⁸ Lettrichov článok je v porovnaní so Širokého článkom vecný. Je písaný viac ľudským ako straníckym jazykom. Pritom ani nepotreboval menovať KSS a bolo vidno, na koho mieri jeho kritika. Zaujímavé je zdôraznenie zahraničnopolitickej rozpoltenosti tvoriacich sa dvoch proti sebe stojacích blokov ako príčiny domácich nepokojov.

Od januára žili občania intenzívnejšie v očakávaní parlamentných volieb. Voličské zoznamy boli vyvesené k verejnému nahliadnutiu 16. 1. 1948 a všeobecne sa písalo o tom, že voľby budú v máji. Polemiky vo vláde medzi komunistami na jednej a predstaviteľmi občianskych strán na druhej strane od januára narastali. Na jednej strane to boli zúfalé pokusy občianskych strán presadiť svoje názory v konfrontácii s komunistami, na druhej určitá nervozita komunistov, ktorí sa pripravovali na definitívne prevzatie moci. Aby si predseda KSČ dobre premyslel svoje ďalšie kroky, odcestoval do Vysokých Tatier, kde vo vilke na Štrbskom Plese pobudol od 23. 1. do 4. 2. 1948. Nebol tu však sám, ale s predsedom Zboru povereníkov Gustávom Husákom. Podľa Husáka počas pobytu na Slovensku Gottwald *formálne studoval päťletý plán, fakticky si tak dával dohromady myšlienky na tento zvrat celý a já jsem těch 10 dní s ním tam byl. Takže jsem tedy velmi dobře byl informován, co a jak celé ty věci jsou, ještě dobře nevěděl, přes které momenty to celé přejde, ale tak ty formy si dával dohromady, jak asi to má být.*²⁹ Obaja komunistickí činitelia a súčasne vedúci predstavitelia výkonnej moci tak mali čas dohodnúť zásady budúcej stratégie a prevzatia moci. Už aj v predchádzajúcom období úzko koordinovali svoju činnosť a Husák okrem osobného a telefonického kontaktu pravidelne písomne informoval Gottwalda o situácii na Slovensku od decembra 1946.³⁰ Na zasadnutí Národného frontu 5. 2. 1948 sa politické strany nedohodli na termíne volieb. Komunisti chceli, aby sa to stalo po prijatí ústavy a čs. národnej socialistickej ústavy, ktorá zasa poukazovala na to, že v nepokojnej atmosfére nie je možné ústavu pripraviť a schváliť, preto treba zaviesť poriadok do bezpečnostnej služby.³¹ Aktivizovali sa miestne a okresné stranícke štruktúry, ktoré usporiadali výročné členské schôdze a stretnutia s vedúcimi predstaviteľmi strán. Stranícka, najmä slovenská komunistická tlač uverejňovala na prvých stránkach počty novoprijatých členov. Zdôrazňoval sa príklad tých, ktorí boli predtým členmi DS.³² Vzrast členskej základne KSS mal stúpajúcu tendenciu od leta 1947 a bol jednak výsledkom dlhšie trvajúceho systematického náboru, ale aj dôsledkom prejavu konjunkturalizmu, ktorý vychádzal z kalkulácií o vývoji politických pomerov na Slovensku.³³ Bol súčasťou stratégie, ktorá mala presvedčiť verejnosť o perspektíve strany a naopak bezperspektívnosti DS.

28 Tamtéž.

29 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Doplněk, Brno 1997, s. 338.

30 KAPLAN, Karel: *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946 – 1947)*. Nakladatelství R, Praha 1992, s. 21.

31 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993, s. 144.

32 Pozri napríklad: *Pravda*, 4. 2. 1948, č. 28, s. 1, *Pravda*, 11. 2. 1948, č. 35, s. 1.

33 Faktom ostáva, že počet členov KSS na Slovensku dosiahol vo februári 1948 stav z konca roka 1945. BARNOVSKÝ, Michal: *Komunistická strana Slovenska 1945 – 1948*. In: LIPTÁK, Ľubomír (ed.): *Politické strany na Slovensku 1860 – 1989*. Archa, Bratislava 1990, s. 266.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

DS i KSS ohlásili zvolanie svojich stranických zjazdov. Kým zjazd DS, v poradí druhý, sa zišiel 24. a 25. 1. 1948 v Bratislave, zjazd KSS, v poradí deviaty, plánovaný na marec 1948, sa napokon neuskutočnil pre zmenu pomerov. Historicky posledný zjazd DS sa konal za účasti 511 delegátov z celého Slovenska. Cieľom tohto zjazdu bolo ukázať jednotu strany napriek pokusom o jej rozkol a akcieschopnosť po úderoch, ktoré inkasovala od volieb roku 1946. Zjazd potvrdil Lettricha v predsedníckej funkcii v DS. Ďalšia línia strany sa prezentovala ako línia slovenskej, československej, slovenskej, demokratickej a pokrokovej orientácie. Prostriedky pri jej sledovaní mali byť čestné a demokratické. Na zjazde odznel aj zaujímavý návrh: *Niektorí delegáti žiadali vylúčiť všetkých členov strany, ktorí by sa spojili s komunistami alebo inými politickými stranami, najmä aj v usilovaníach, kde ide o ochranu kresťanských záujmov.*³⁴ Tento návrh sa však nepresadil. Celkovo zjazd DS pôsobil mobilizačne, no v tom čase aj členská základňa cítila mohutnú ofenzívu komunistov a videla, že za daných okolností, keď sa komunistická strana môže priamo oprieť o susednú veľmoc – Sovietsky zväz – nie sú vyhliadky na úspech.

Dňa 18. 1. 1948 sa v Tallósi (dnes Tomášikovo) stretli významní činitelia DS a čs. národných socialistov. Za čs. národných socialistov bol prítomný minister zahraničného obchodu Hubert Ripka a generálny tajomník a poslanec Vladimír Krajina. Vedenie DS zastupovali Ján Ursíny, generálny tajomník Fedor Hodža, povereník financií Matej Josko, bývalý povereník výživy Kornel Filo a poslanec SNR generál Ján Amburuš. Išlo o tajné stretnutie pod zámienkou poľovačky, no štátna bezpečnosť a cez ňu i komunistická strana vedeli o prípravách schôdze a boli informovaní o jej priebehu. Ripka poukazoval na vysokú organizovanosť a bojovnosť komunistov, ktorí poslúchnu každú výzvu svojho stranického vedenia. Tento fakt postavil do protikladu so stavom v občianskych stranách. Súčasne navrhol prekonať rozdrobenosť občianskych strán a vytvoriť spoločnú kandidátku čs. národných socialistov a DS. Ripka a Krajina konštatovali, že komunisti sa obávajú výsledku pripravovaných parlamentných volieb a akútne hrozí nebezpečenstvo, že komunisti môžu proti občianskym stranám použiť bezpečnosť i armádu. Obe strany sa zhodli na potrebe užšej koordinácie svojej činnosti. Český komunistický denník Rudé právo 28. 1. a na druhý deň po ňom Pravda priniesli senzačné odhalenie o tallóskom stretnutí. Informácie mali z dielne štátnej bezpečnosti. Hlavným cieľom stretnutia zástupcov DS a čs. národných socialistov malo byť *zvrátenie ľudovodemokratického poriadku v našej Republike a návrat k predmníchovským pomerom, na ktoré má slovenský ľud málo príjemné spomienky.*³⁵ Stretnutie v Tallósi, interpretované z komunistickej strany ako sprisahanie, malo pred verejnosťou diskreditovať občianske strany a osobitne na Slovensku DS. DS sa totiž predstavovala verejnosti ako strana zastávajúca slovenské záujmy. Zákulisné spájanie s čs. národnými socialistami ju malo odhaliť ako stranu, ktorá pakuje so stranou, reprezentujúcou nepopulárny čechoslovakizmus. Politiku obidvoch strán komunisti náročky predstavovali aj ako komplot bývalých agrárnikov, angažovaných v obidvoch stranách. Zvalením podozrenia z pripravovaného sprisahania zámerne odvádzali pozornosť od vlastného konečného zámeru, ktorým bolo aj formálne úplné prevzatie moci v štáte.

34 Zjazd potvrdil svornosť a jednotu Demokratickej strany. *Čas*, 27. 1. 1948, č. 21, s. 2.

35 DS a nár. soc. rokujú o spojení. *Pravda*, 29. 1. 1948, č. 23, s. 1.

Situácia vo vláde sa zostrila, čo bolo zreteľne badať na zasadnutí vlády 10. 2. 1948, keď došlo k sporu vo veci menovania štátnych a verejných zamestnancov. Predseda komunistami ovládaných jednotných odborov sa vyhráždal, že ak neprijmú návrh odborov, zvolá sa zhromaždenie odborových organizácií a závodných rád, ktoré bude rokovať o ďalšom postupe.³⁶ Návrh prijatý nebol a začali sa robiť prípravy na zjazd, ktorý neskôr dobre zapadol do scenára štátneho prevratu. Slovenský komunistický minister Július Ďuriš si po tejto schôdzi vlády poznamenal: *Slovensko stále slabé, naši nevidia – ale vývoj ženie udalosti aj tam.*³⁷ Tým vyjadril svoje pocity, že slovenskí komunisti v iniciatíve a bojovnosti zaostávajú za centrom v Prahe. Slovenské pomery však v tom čase možno charakterizovať ako provinčné a závislé od vývoja v centre. Dňa 13. 2. 1948, ministri z občianskych strán vyjadrili nesúhlas s odvolaním ôsmich nekomunistických obvodných veliteľov Zboru národnej bezpečnosti v Prahe a presadili uznesenie, aby komunistický minister vnútra Václav Nosek tento rozkaz odvolal. Vzápätí sa objavili úvahy o demisii ministrov občianskych strán, o ktorých dostalo komunistické vedenie informácie od agentov štátnej bezpečnosti.³⁸ Uznesenie vlády nebolo splnené, čo sa ukázalo na schôdzi vlády 17. 2. 1948. Predseda vlády Gottwald schôdzu prerušil. V napätej situácii bola skutočným pánom komunistická strana, ktorá nemala problém preniesť spory z vlády, parlamentu a Národného frontu do ulíc. Vo veľkej sieni bratislavskej Reduty (tento reprezentatívny priestor v centre Bratislavy sa stal obľúbeným miestom zásadných komunistických manifestácií) sa hneď na druhý deň 18. 2. 1948 zišiel aktív funkcionárov závodných organizácií KSS z bratislavských závodov, úradov a funkcionárov okresných organizácií KSS. S útočným prejavom tu vystúpil generálny tajomník KSS Štefan Bašťovanský. Už v úvode konštatoval: *Veľké budovateľské a konsolidačné úspechy pokrokových síl v Republike za vedenia komunistov ženu československú reakciu do dobrodružstiev, rozvratných akcií a provokácií.*³⁹ Po vysvetlení genézy krízy sa dostal k podstate: *O čo ide? Ide o pokus o puč, o znemožnenie činnosti vlády, aby mohla byť nastolená protiústavná neparlamentárna úradnícka vláda, ktorá by proti vôli ľudu pripravila nedemokratické voľby. Avšak reakcia sa prerátala.*⁴⁰ Po búrlivom mítingu mal Bašťovanský dôverný rozhovor s vyšším vojenským prokurátorom Antonom Rašlom, ktorý mal úzke väzby s obranným spravodajstvom a štátnou bezpečnosťou. Bašťovanský povedal Rašlovi ako straníckemu činiteľovi v armáde, že môže dôjsť k protikomunistickým demonštráciám a k „zneužitiu armády“. Podľa jeho slov: *V Prahe je vraj proti podobným pokusom všetko dobre zariadené, ale Gottwald má vraj obavy o Slovensko: tu dostali demokrati pri voľbách roku 1946 absolútnu väčšinu hlasov, a preto keby prišlo na Slovensku k nejakým vážnejším demonštráciám alebo nepokojom, nebolo by taktické použiť zákrok Zboru národnej bezpečnosti alebo armády z Čiech, preto tu musíme mať armádu a Zbor národnej bezpečnosti pevne v rukách.*⁴¹ Bašťovanského výzvu, aby stranické

36 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 280 – 281.

37 Tamtéž, s. 290.

38 Tamtéž.

39 Gen. tajomník Št. Bašťovanský na aktíve bratislavských komunistov. *Pravda*, 20. 2. 1948, č. 43, s. 1.

40 Tamtéž.

41 RAŠLA, Anton: Skrytý boj reakcie o armádu a ozbrojený zbor. In: KIRÁLYOVÁ, Blanka (ed.): *Ľudia vo februári*. Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, Bratislava 1977, s. 147 – 148.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

vedenie v armáde bolo ostražitá, bral Rašla ako záväznú smernicu a podľa toho aj konal. Informácia od Gottwalda o obavách, či má KSS aj napriek všetkým predchádzajúcim opatreniam a podriadenosti KSČ situáciu pod kontrolou, bola nielen prejavom nedôvery, ale aj určite pôsobila na slovenské komunistické vedenie motivujúco – dokázať, že „Slovensko nesklame“. O zabezpečení „neutrality armády“ rokovali na sekretariáte ÚV KSS ešte pred mítingom v Redute Gustáv Husák, Štefan Baššovský a Koloman Moškovič s „vernými dôstojníkmi“ mjr. Takáčom a kpt. Gálom. Na otázku komunistických funkcionárov, či môžu zaručiť, že armáda na Slovensku ostane neutrálna, obaja dôstojníci odpovedali kladne. Veď už od januára 1948 sa v každej vojenskej posádke na Slovensku zvýšila „spravodajská bdelosť“, pričom osvetoví dôstojníci (takmer výlučne členovia komunistickej strany) zabezpečovali zvýšenú „politickú a výchovnú činnosť“ medzi mužstvom. Kpt. Gál, mjr. Takáč a A. Rašla sa už po mítingu v Redute dohodli, že ku každému veliteľstvu divízie na Slovensku vyšlú poverenca. Poverenci mali za úlohu každého veliteľa poučiť, že akýkoľvek postup proti Gottwaldovi ako predsedovi vlády by bol protištátnym činom.⁴² Rašla dokonca z vlastnej iniciatívy využil d'alekopis VII. odboru Povereníctva vnútra (štátna bezpečnosť) a touto cestou navrhol prezidentovi Najvyššieho vojenského súdu generálovi Ladislavovi Rutarovi, aby zločin prípravy úkladov o republiku podľa zákona 50/1923 Zb. stíhal aj tie osoby, ktoré sa pokúšajú získať armádu, jej časť alebo Zbor národnej bezpečnosti, aby s ich pomocou zmenili „ľudovodemokratickú formu vlády“. Rutar obratom súhlasil a Rašla informáciu poslal ako záväznú smernicu všetkým vojenským prokurátorom.⁴³ Aj týmto spôsobmi sa poistila „neutralizácia armády“ a zabezpečilo hladké uskutočnenie komunistického štátneho prevratu. Za najproblematickejšiu posádku s kľúčovým významom – mohla prehradiť smer z východného Slovenska – sa považovala vojenská posádka v Žiline. Bolo tu sídlo tankovej divízie, ktorej velil generál Dvořák, pokladaný komunistami za nespoľahlivého. Preto do Žiliny nebol vyslaný komunistický vojenský poverenec, ale strojcovia prevratu sa obrátili na veliteľa tamojšej brigády, Dezidera Kišš-Kalinu, člena komunistickej strany. Kišš-Kalina vypracoval plán, ktorý by znemožnil prípadný Dvořákov pokus proti komunistickému prevratu. Armádu spracovávali komunistami riadení osvetoví dôstojníci, príslušníci ObZ. Komunistickí činitelia v armáde obsadili vojenské spojovacie linky a dozerali na veliteľov, známych protikomunistickým zmýšľaním. Na celom Slovensku sa vyskytol iba jeden prípad dôstojníka – podplukovníka, ktorý sa vyjadril, že teraz je vhodná chvíľa, aby sa s komunistami zatočilo. Po „náležitom poučení a výstrahe“ sa stiahol.⁴⁴

Kým vo vzťahu k armáde boli isté obavy zo strany komunistov, v bezpečnosti bola situácia viac pod ich kontrolou. Na Slovensku vedenie štátnej bezpečnosti úzko spolupracovalo s Gustávom Husákom, ktorý budoval túto zložku ešte ako povereník vnútra v roku 1945 a v roku 1946 bol poverený usmerňovaním komunistov v bezpečnosti. Kľúčovú úlohu zohral pri usmerňovaní štátnej bezpečnosti počas jesennej krízy na Slovensku v roku 1947. Podľa inštrukcií stranického vedenia na Slovensku

42 Tamtéž, s. 148.

43 Tamtéž, s. 149.

44 Tamtéž, s. 150.

mal osobitne na starosť Demokratickú stranu. Podľa výpovede vtedajšieho prednostu VII. odboru Povereníctva vnútra Viktora Sedmíka: *Potom, pokiaľ išlo o rozbitie DS v 1947 roku, to sme boli denne u neho, pretože on riadil celú akciu a dával pokyny. Tam išlo o zatknutie Bugára, Kempného. A keď išlo o krízu v 1947 roku, demisia Zboru poverenikov, keď prišiel Gottwald kvôli zostaveniu nového zboru, to tiež riadil. Vo februári som viedol bezpečnosť ja, nielen št. bezpečnosť, ale i velenie VB, pretože Ferjenčík sa práve na túto uniformovanú zložku chcel opierať. Jedine od Husáka som dostával pokyny.*⁴⁵ Husák sa stal vo februári 1948 aj výlučným príjemcom bezpečnostných správ. Sedmíkova informácia je dôležitá nielen z hľadiska ocenenia Husákovej úlohy pri usmerňovaní štátnobezpečnostných orgánov, ale aj preto, že odhaľuje tieňové riadenie Zboru národnej bezpečnosti na Slovensku s cieľom odblokovať povereníka vnútra M. Ferjenčíka, ktorý sa síce ku komunistom správal ústretovo, ale nemal ich úplnú dôveru. Už 12. 2. 1948 vydalo Hlavné veliteľstvo ZNB v Prahe prípis, podľa ktorého bolo zistené, že pri nariadenej prísnej pohotovosti je čas nástupu príslušníkov ZNB do služby príliš dlhý a prijali sa opatrenia, aby sa to zmenilo. Tento prípis slúžil ako podnet na vydanie nariadenia hlavného veliteľa ZNB v Bratislave 20. 2. 1948, aby čas nastupovania do prísnej pohotovosti pri vhodnej príležitosti (vo dne i v noci) preskúšali, nacvičili a eventuelne nedostatky odstránili, aby sa tak docielilo minimálneho času nástupu.⁴⁶ Minister vnútra Nosek však v ten istý deň vyhlásil prísnu pohotovosť ZNB na území celého štátu, ktorá trvala do 28. 2. 1948. Prísna pohotovosť štátnobezpečnostných zložiek trvala o niečo dlhšie, do 3. 3. 1948. Kľúčovú úlohu pri prevrate na celom území štátu, no najmä v jeho českej časti zohrali ozbrojené, dobre vycvičené a komunistickej strane verné pohotovostné jednotky ZNB, ktoré boli zaktivizované už 17. a 18. 2. 1948. Na Slovensku sa zasa stretávame s typickým fenoménom masového nasadenia bývalých partizánov. Ich jednotná organizácia Zväz slovenských partizánov bola úplne pod vplyvom KSS. Vo funkcii jej predsedu vystupoval člen predsedníctva ÚV KSS Karol Šmidke. Sdružení českých partyzánů v Česku bol početne menšou, no tiež veľmi vplyvnou komunisticky orientovanou organizáciou, ktorej predsedal Rudolf Slánský. Pre KSČ a KSS mali partizáni veľký význam ako spoľahlivá a radikálna sila. Veľa z nich dostalo po skončení vojny rôzne výhody (národné správy, miesta v bezpečnostnom aparáte a úradoch). Niektorí z nich si po vojne tajne ponechali zbrane, čo zdôvodňovali tým, že chcú zabrániť „reakcii“, aby uskutočnila zvrät pomerov. Počas februárovej krízy KSČ i KSS využila partizánov na svoje akcie. Stali sa neoddeliteľnou súčasťou scenára komunistického štátneho prevratu. Dňa 19. 2. 1948 sa zišiel koordinačný výbor Zväzu slovenských partizánov a Sdružení českých partyzánů, aby rokoval o politickej situácii. Zo stretnutia vydali spoločné vyhlásenie: *Keby sa reakcia pokúsila o vyvolanie nepokojov a rozvratu, budeme po boku všetkých pokrokových a vlasteneckých síl brániť ľudovodemokratické zriadenie. Odmietame útoky proti našim bezpečnostným orgánom a vyzývame ich, aby nedbali na krik reakcie, aby bezohľadne podľa zákonov potierali sily, ktoré by chceli ohroziť bezpečnosť štátu*

45 MEDVECKÝ, Matej – RAGAČ, Radoslav: Bezpečnostný aparát na Slovensku a nástup komunistov k moci. In: PODOLEC, Ondrej (ed.): *Február 1948 a Slovensko*. ÚPN, Bratislava 2008, s. 465.

46 SNA Bratislava, fond Povereníctvo vnútra-sprav., karton č. 15, dok. č. 484/158-14/2-1948. Hl. veliteľ NB v. z. pplk. Raith.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

a vymoženosti našej národnej revolúcie.⁴⁷ Na druhý deň 20. 2. 1948 bol vytvorený hlavný štáb partizánov na čele so Samuelom Falňanom. Tomuto štábu podliehali krajské partizánske štáby. Takto bolo na Slovensku 25. 2. 1948 zmobilizovaných 3 698 bývalých partizánov. Ich veľká časť, vyše 1 000, pricestovala do Bratislavy.⁴⁸ Zmobilizovaní partizáni vystupovali najmä spočiatku samostatne. Podieľali sa na organizovaní Robotníckych milícií v závodoch a napokon v zmysle výnosu ministerstva vnútra z 24. 2. 1948 došlo k využitiu ako výpomocných členov v rámci ZNB. Ozbrojení partizáni pomáhali zatýkať nepohodlné osoby, vykonávali strážnu službu, robili razie v okresných, krajských sekretariátoch DS.

Popri partizánoch sa KSČ a KSS počas prevratu mohla opierať o ozbrojených robotníkov. Po zlúčení odborových organizácií v Česku a na Slovensku v roku 1946 sa podľa českého vzoru začali budovať aj na Slovensku tzv. závodné stráže.⁴⁹ Komunistami riadené jednotné odbory mali záujem vybudovať v každom závode závodnú stráž pod zámienkou ich ochrany. ÚV KSČ 17. 2. 1948 rozhodol, aby základné stranické organizácie v dôležitejších závodoch vytvárali strážne oddiely. Boli pripravené na príkaz strany závody obsadiť. Zo strážnych oddielov sa 20. 2. 1948 vytvorili pohotovostné oddiely a tie Predsedníctvo ÚV KSČ o deň neskôr pretvorilo na ozbrojené Robotnícke milície. Táto línia sa na Slovensku neuplatnila. Predsedníctvo ÚV KSS spojilo vytváranie ozbrojených Robotníckych milícií s ozbrojením bývalých partizánov cez Zväz slovenských partizánov. Oni pôsobili ako hlavný formačný prvok pri vytváraní jednotiek Robotníckych milícií.

Stanovisko vedúcich činiteľov DS k danej situácii nebolo celkom jednoznačné. S komunistami už mali svoje skúsenosti a váhali ísť s nimi do otvoreného konfliktu. Na zasadnutí užšej komisie Národného frontu na riešenie sporných častí pripravovanej ústavy 18. 2. 1948 v Prahe sa rokovalo aj o aktuálnej politickej situácii. J. Lettrich šiel do búrlivej diskusie s poznámkou: *Nejde snád o tak závažné veci, aby se dohody nedalo docliť.*⁵⁰ Z týchto slov bolo cítiť opatrnosť a obavu. Predseda čs. národných socialistov Petr Zenkl v ten istý deň večer informoval zástupcov občianskych strán o svojom rozhovore s prezidentom Benešom vo veci demisie. Celý úmysel podať demisiu sa opierať o tri základné predpoklady: dôveru v prezidenta Beneša, dôveru v solidaritu občianskych strán a dôveru v Sovietsky zväz, ktorý podľa nich do krízy nezasiahne.⁵¹

47 Partizáni nastúpia po boku robotníkov a roľníkov. *Pravda*, 21. 2. 1948, č. 44, s. 1.

48 LACKO, Martin: Najhorlivejší pomocníci komunistov. Zväz slovenských partizánov a udalosti na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. In: PODOLEC, Ondrej (ed.): *Február 1948 a Slovensko*. ÚPN, Bratislava 2008, s. 531.

49 ŠTAJGL, Jan: Ludové milície na Slovensku – ich vznik a vývoj do roku 1953. In: PODOLEC, Ondrej (ed.): *Február 1948 a Slovensko*. ÚPN, Bratislava 2008, s. 667.

50 KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Mladá fronta, Praha 1993, s. 155.

51 Ako sa ukázalo počas februárovej krízy, ani jeden z týchto postulátov nevyšiel. Národní socialisti H. Ripka a V. Krajina vyhlasovali, že spojenectvo so Sovietskym zväzom je samozrejmosťou. Ripka sa vyjadril: *1. Nepodnikat nic proti SSSR a chovat se přátelsky, 2. jít nebojácně a tvrdě proti komunistické straně*. KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 349. Táto kalkulácia dokladá nemožnosť občianskych síl, ktoré mali byť akousi protiváhou komunistickým aspiráciám. Na jednej strane sa chovať úplne lojálne k Sovietskemu zväzu, na druhej strane vystúpiť proti domácim komunistom, akoby išlo o dve rôzne veci. Tu bol prítomný paradox celého autoritatívneho systému povojnového Národného frontu. Nebolo možné byť súčasťou tohto systému a súčasne vystupovať proti nemu. Mylná kalkulácia Rip-

Prezident postup schválil a odporúčal rýchly zásah. Za DS dostal informáciu podpredseda vlády Štefan Kočvara. Na druhý deň sa v Zenklovej kancelárii zišla schôdza predstaviteľov občianskych strán, kde DS zastupoval Š. Kočvara a I. Pietor. Obaja slovenskí demokrati vyslovili za svoju stranu podmienený súhlas s demisiou s tým, že je viazaný na súhlas predsedníctva strany. Podobný postoj zaujali aj zástupcovia čs. strany lidovej. Š. Kočvara neúspešne argumentoval, aby sa hľadali aj iné alternatívne riešenia krízy. Ako pádny protiargument slúžil v komunistickej réžii pripravovaný zjazd závodných rád, ktorý sa mal zísť 22. 2. 1948 a presadiť ďalšie socializačné požiadavky. Rátalo sa s tým, že po tomto termíne by už mali zástupcovia čs. sociálnej demokracie problém pridať sa k demisii.⁵² Predsedníctvo DS však 19. 2. 1948 väčšinou hlasov zamietlo demisiu svojich ministrov, no tí ju aj napriek tomu o deň neskôr spoločne s ministrami čs. strany národnosocialistickej a čs. strany lidovej podali.⁵³ To isté predsedníctvo DS postup svojich ministrov dodatočne väčšinou hlasov schválilo. Nerozhodnosť a obavy DS vyplývali zo skúseností s jesennou krízou na Slovensku v roku 1947, ktoré otvorene ukázali účinnosť mimoparlamentných foriem nátlaku komunistov. Bola tu prítomná obava, že postup nie je najlepším riešením a môže mať neželateľné následky. Navyše predstavitelia vyčerpanej a strnulej DS nemali dost guráže, aby robili razantnejšiu politiku zameranú proti komunistom. Vylučovala to aj podstata systému Národného frontu. Text listu, oznamujúci demisiu ministrov DS, adresovaný prezidentovi E. Benešovi a predsedovi vlády K. Gottwaldovi, zoštylizoval predseda DS J. Lettrich. List bol formulovaný veľmi zmierlivo. Vyzdvihol konsolidačnú úlohu DS v obnovenej ČSR a jej prácu v duchu košického vládného programu. *Demokratická strana bola neraz nespravodlivo a nezaslúžene stavaná do nepriaznivého svetla, hlavne počas nedávnej politickej krízy na Slovensku.*⁵⁴ List ďalej vyzdvihol, že zástupcovia DS vzniesli v jeseni 1947 *závažné konkrétne obvinenia proti vážnemu zneužívaniu úradnej moci bezpečnostnými orgánmi na Slovensku, ktoré boli a sú strannícko-politicky ovplyvňované.*⁵⁵ Táto formulácia chcela zvýrazniť, že DS už dávnejšie poukazovala na problémy v bezpečnosti, uvedomovala si jej význam v štáte, a preto chápe súčasnú situáciu. *Demokratická strana vidí v bezpečnostných orgánoch Republiky pevnú záruku demokratických zriadení, verejného poriadku a osobnej i majetkovej bezpečnosti. Pokladá preto za mimoriadne dôležité, aby tak významný orgán štátnej moci nestál v službách žiadneho iného, ako štátneho záujmu. Keď teraz dochádza k závažným straníckym personálnym opatreniam v Zbore národnej bezpečnosti v Prabe, Demokratická strana nemohla nevidieť v tom pokračovanie neprijateľnej politiky, ktorá už mala pred krátkym časom svoju predobru na Slovensku. Otázka odpolitizovania našej bezpečnostnej služby stala sa takto najnaliehavejšou celoštátnou*

ku a národných socialistov pri rozhodnutí o podaní demisie vychádzala z predpokladu, že domáci komunisti sú si málo istí s podporou svojho postupu v Moskve a že Moskva bude brať ohľady na medzinárodnú situáciu. Pritom sa prehliadla nedávna skúsenosť s priamym zásahom Stalina pri odmietnutí participácie ČSR na Marshallovom pláne v júli 1947 a vôbec geopolitická realita sovietskej voľby vo sfére vplyvu Sovietov.

52 SYRNÝ, Marek: *Slovenská demokracia 44 – 48*. Múzeum SNP, Banská Bystrica 2010, s. 346.

53 Boli to ministri: Štefan Kočvara, Ján Lichner, Mikuláš Franek a Ivan Pietor.

54 Otvorená vládna kríza. *Čas*, 22. 2. 1948, č. 44, s. 1.

55 Tamtéž.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

*politickou otázkou.*⁵⁶ Po krátkom vysvetlení priebehu krízy a konštatovaní nesplnenia uznesenia vlády z 13. 2. 1948 nasledovala formulácia, že DS nenašla iné východisko ako rezignáciu svojich ministrov.

Vedenie KSČ malo informáciu o pripravovanej demisii k dispozícii hneď 19. 2. 1948. Radikálny J. Ďuriš navrhol vedeniu KSČ ešte v ten deň rýchle riešenie – predísť demisii okamžitou rekonštrukciou vlády. S tým nesúhlasil Gottwald ani Slánský.⁵⁷ Z začať zmeny vo vláde pred demisiou sa videlo zbytočné gesto. Išlo tu skôr o to využiť demisiu šikovne za účelom štátneho prevratu. Demisia teda urýchlila vývoj a vyžiadala si isté korektúry v pláne komunistov na úplné prevzatie moci. Práve 19. 2. 1948 pricestoval do Prahy námestník sovietskeho ministerstva zahraničných vecí Valerij A. Zorin, ktorý bol do roku 1947 sovietskym veľvyslancom v Prahe. Jeho náhly príchod naznačoval, že bude dohliadať a usmerňovať definitívne prevzatie moci v ČSR komunistami. Udržoval styk s Gottwaldom a aj aktívne zasahoval do udalostí. Zorinov príchod sa často kladie na roveň príchodu amerického veľvyslanca Lawrencea Steinhardta, ktorý pricestoval do Prahy rovnako predčasne v ten istý deň ako Zorin. Americký diplomat však nemal možnosti ani prostriedky na to, aby zvrátil komunistické zábery. Otázka „prerastania národnodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej“ totiž bola scenárom nielen československým, ale minimálne východoeurópskym.

Fakt, že demisiu spolu s ostatnými občianskymi stranami nepodali ministri čs. sociálnej demokracie, znamenal, že ju v danej chvíli podala iba menšina ministrov. Pre komunistické vedenie sa tým vytvorili priaznivejšie podmienky ako riešiť krízu vo svoj prospech. Po podaní demisie už boli rozhodnutí, že nastal vhodný okamih vykonať štátny prevrat. Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS vydali 20. 2. 1948 spoločné vyhlásenie, v ktorom označilo demisiu za *rozsiahly komplot zahraničnej a domácej reakcie proti našej republike* a ďalej konštatovalo: *Vnútropolitická kríza, neočakávané vyvolaná činiteľmi určitých vládných strán, postavila nás tak nielen pred nebezpečenstvo vnútorného rozvratu, ale aj pred nebezpečenstvo ohrozovania slobody agentmi zahraničnej reakcie.*⁵⁸ Tieto formulácie sú veľmi dôležité, pretože krízu nehodnotili ako vnútornú vec štátu, ale poukazovali na sprisahanecké prepojenie so zahraničím. Tým dostávala širšiu dimenziu boja proti „medzinárodnej reakcii“. Obidva najvyššie stranícke orgány sa uzniesli, *aby všetky sily pracujúceho ľudu boli mobilizované na podporu vlády Klementa Gottwalda.*⁵⁹ Začal sa nástup s mobilizáciou disciplinovaných straníckych štruktúr a masových organizácií.

Februárový prevrat vyznieval na Slovensku menej spontánne a viac umelo, pretože bol ozvenou pražských udalostí, kde kríza vypukla a gradovala. O konkrétnych opatreniach na Slovensku rozhodovalo Predsedníctvo ÚV KSS od 21. 2. 1948 na čele s V. Širokým, ktorého poslal Gottwald na Slovensko po demisii ministrov s inštrukciou *udelať totéž na Slovensku.*⁶⁰ Znamenalo to dosiahnuť odchod povereníkov za DS zo Zboru povereníkov. Už ráno 21. 2. 1948 navštívili povereníkov z DS inštruované de-

56 Tamtéž.

57 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 310.

58 Český a slovenský ľud jednotne za vládou Klementa Gottwalda. In: *Pravda*, 22. 2. 1948, č. 45, s. 1.

59 Tamtéž.

60 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 379.

legácie robotníkov zo závodov a žiadali od nich demisiu. Povereníci z DS to odmietli. Večer sa konalo komunistickou stranou zorganizované zhromaždenie v bratislavskej Redute, ktoré vysielal rozhlas (jeho hlavným riaditeľom bol komunista Ján Bálinth, ktorý v ten istý deň zabezpečil aj vysielanie prenosu koncepčného prejavu Gottwalda zo Staromestského námestia 21. 2. 1948).⁶¹ Hlavný prejav v Redute predniesol podpredseda vlády a predseda KSS V. Široký a s prejavom vystúpili aj G. Husák a Samuel Falťan. Všetci útočili najmä na DS. Široký sa vyslovil, že vedenie tejto strany *Vedie teda boj proti štátnej a národnej bezpečnosti, aby krylo a umožnilo rozvrtnú činnosť špiónov a záškodníkov na území našej Republiky a proti našim spojencom. Reakční predstavitelia DS sa pripojili k tejto kampani, aby hájili svojich chránencov, ktorí očakávajú spravodlivý rozsudok vo väzbe Krajského súdu [...]. Zmyslom počínania našej domácej reakcie je všetkými silami ešte pred voľbami privediť zmenu mocenských síl, lebo sa bojí výsledkov slobodných a demokratických volieb, ktoré prinesú rozhodné víťazstvo demokratických a pokrokových síl a neodvratnú porážku rozbíjačských skupín.*⁶² Na formuláciách Širokého je zaujímavé to, že reálne zámery a obavy komunistickej strany z výsledkov volieb podsúval „reakcii“ v občianskych stranách. Išlo tu teda o obrátenú projekciu strachu, ktorá utvrdzovala správnosť politického postupu. Široký, aby dodal váhu svojim argumentom, zahrал aj na citlivú slovenskú národnú nôtu a napriek predchádzajúcim kotrmelcom KSS sa štylizoval do pozície obhajcu slovenských národných záujmov. Poukazoval, že „protidemokratický a protiľudový blok“, zložený z troch strán (čs. národní socialisti, lidovci a DS), ministri ktorých podali demisiu, pracuje pod vedením *protislovensky zamera-ných reakčných predstaviteľov národno-socialistickej strany.*⁶³ Tento blok podľa jeho slov ohrozuje *dobré spolunažívanie Čechov a Slovákov a nové štátoprávne postavenie slovenského národa, pričom reakčným predstaviteľom DS vôbec nezáleží na národných právach slovenského národa, na slovenských národných inštitúciách, a že svorne s nepriateľmi slovenských národných záujmov tvoria jednotný blok proti výsledkom národnej a demokratickej revolúcie a za nastolenie panských poriadkov buržoáznej demokracie.*⁶⁴ Široký v závere reči vyzval na zakladanie akčných výborov, ktoré majú v obciach, okresoch i na celom Slovensku obnoviť *národnú jednotu v pôvodnom duchu, ako vznikla v dobe boja proti votrelcom a nositeľom fašistickej štátnej moci, ako vznikla počas Slovenského národného povstania v boji za slobodu národa a Republiky.*⁶⁵ Ďalej vyzval na organizovanie zhromaždenia, ktoré majú vyjadriť nesúhlas s demisiou ministrov občianskych strán a podporu Gottwaldovi.

61 Predseda Zboru povereníkov G. Husák ustanovil J. Bálintha v ten istý deň, teda 21. 2. 1948, za vládneho splnomocnenca pre veci Čs. rozhlasu na Slovensku. Husák v dekréte zdôrazňoval: *V tejto funkcii ste oprávnený urobiť všetky opatrenia potrebné k nerušenej prevádzke v rozhlase, ako aj k tomu, aby rozhlas bol používaný výhradne v zmysle vládneho programu a programového vyhlásenia Zboru povereníkov. Vo funkcii vládneho splnomocnenca podliehate výlučne mne a ste oprávnený opačné pokyny a príkazy zrušiť alebo nevykonať.* BÁLINTH, Ján: Rozhlas v boji. In: KIRÁLYOVÁ, Blanka (zost.): *Ludia vo februári. Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS, Bratislava, 1977, s. 130.*

62 Slovensko za Gottwaldovu vládu. *Pravda*, 23. 2. 1948, č. 45 a, s. 1.

63 Tamtáž.

64 Tamtáž.

65 Akčné výbory začali vznikať okamžite. Za dva dni 22. a 23. 2. 1948 na Slovensku vzniklo 60 miestnych a okresných akčných výborov. BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci.* Archa, Bratislava 1993, s. 243.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

Širokého reč bola prerušovaná výkrikmi rôznych hesiel, napríklad: Gottwald –Široký – nech žijú na veky! Republiku nedáme! Chceme kľud pre budovanie! Pri zmienkach o bezpečnosti volali za slávu ministromi vnútra Noskovi.

G. Husák na začiatku svojho prejavu konštatoval: *Už po druhý raz musí nastupovať slovenský pracujúci ľud, aby dal pádnu odpoveď reakčnému vedeniu DS, ktoré sa usiluje zvrátiť ľudovú demokraciu v našom štáte.*⁶⁶ Bolo to veľmi výstižné konštatovanie, pretože jesenná politická kríza v roku 1947 bola generálnou skúškou na február 1948. Podobne ako Široký predstavil DS ako reakčnú stranu, zodpovednú za všetky neúspechy ľudovej demokracie. DS sa tak stala obetným baránkom, ktorý mal komunistom umožniť zbaviť sa ich hriechov a uskutočniť vlastný ideál. Zopakoval aj argumentáciu o prepojení DS s čs. národnými socialistami: *Vedenie DS sa dalo na osu škandálov politických polováčiek, na paktovanie s národnými socialistami – ktorí Slovákov ani za národ neuznávajú – aby utvorili jednotný reakčný blok v štáte.*⁶⁷ Potom Husák najprv prezentoval „vôľu ľudu“ – žiadosti deputácií z dedín a závodov o očistenie Zboru povereníkov od „agentov reakcie“ a až potom zhromaždeniu oznámil svoj krok, ukrytý za túto kolektívnu vôľu: list, adresovaný povereníkom DS, v ktorom im oznamuje, že demisia ich ministrov vo vláde sa pokladá aj za ich demisiu v Zbore povereníkov. Potom vyzval verejnosť k *bojovej jednote a pohotovosti, aká bola v národe za povstania v roku 1944.*⁶⁸ Tak sa povereníci z DS neobvyklou formou, prostredníctvom rozhlasového vysielania dozvedeli od predsedu Zboru povereníkov, že sú zosadení zo svojich úradov, a to skôr, ako im prišiel Husákov list.⁶⁹ Bol to jasne protiprávny krok, pretože odvolať alebo vymenovať povereníka mohlo iba predsedníctvo Slovenskej národnej rady po predchádzajúcom súhlase vlády. Husák, hoci sám právnik, tento fakt zamlčal a svoj list oprel o inú argumentáciu. Podľa neho sa DS odklonila od programového vyhlásenia Zboru povereníkov a *vystúpenie zástupcov DS z vlády má svoj logický dôsledok i na Slovensku. Zástupcovia DS v Zbore povereníkov nemôžu za tejto situácie splniť program Zboru povereníkov a vlády. Zbor povereníkov podľa právneho politického stavu vykonáva väčšiu časť svojej právomoci ako výkonný orgán vlády a ministrov, proste ako právomoc, ktorá prislúcha vláde a je Zborom povereníkov iba vykonávaná. Logický záver z vystúpenia zástupcov DS z vlády je ten, že nemôžu zástupcovia tej istej strany vykonávať vládou delegovanú právomoc v Zbore povereníkov. Preto demisiu členov vlády za DS treba považovať i za demisiu zástupcov DS v Zbore povereníkov.*⁷⁰ V tomto prípade práva slovenských orgánov a postup pri ich obsadzovaní boli vedľajšie. Povereníci z DS proti tomuto protiprávnemu postupu protestovali. Podobne sa vyslovilo aj Predsedníctvo SNR 23. 2. 1948, no na jeho schôdzu sa náročky nedostavili jeho komunistickí členovia.

66 Slovensko za Gottwaldovu vládu. *Pravda*, 23. 2. 1948, č. 45, , s. 1.

67 Povereníci za DS nedodržali záväzky. *Pravda*, 24. 2. 1948, č. 46, s. 3.

68 Tamtéž.

69 PEŠEK, Jan: Priebeh februárových udalostí na Slovensku. In: PODOLEC, Ondrej (ed.): *Február 1948 a Slovensko*, s. 180.

70 Zástupcovia DS nemôžu ostať v Zbore povereníkov. *Pravda*, 23. 2. 1948, č. 45, s. 1; Demisia DS vo vláde je demisiou aj v SP. *Pravda*, 24. 2. 1948, č. 46, s. 2.

Dôležitým kulmináčnym bodom februárovej krízy bol zjazd závodných rád. Konal sa v nedeľu 22. 2. 1948 v pražskom Priemyselnom paláci za účasti 7 914 delegátov, z toho 864 zo Slovenska (10,9 %).⁷¹ Medzi diskutérmi bolo viacero osôb zo Slovenska, napríklad predseda Slovenskej odborovej rady František Zupka, tajomníčka komisie žien Slovenskej odborovej rady Emília Janečková, predseda Zväzu dopravných zamestnancov Vojtech Daubner a iní. Keď jeden zo sociálnych demokratov vystúpil proti navrhovanej rezolúcii, rozhorčení komunistickí delegáti zo Slovenska kričali: „Do Dunaja s ním!“⁷² Proti pripravenej rezolúcii hlasovalo iba 10 delegátov. Zjazd, pripravený úplne v komunistickej réžii, presne zapadol do scenára štátneho prevratu. Gottwald a Zápotocký ho využili ako masovú nátlakovú akciu. Prijatá rezolúcia vyhlasovala odhodlanie *urobiť energický koniec všetkým reakčným piklom, špekuláciám na pravicové puče, špionáži i inému vlastizravnému šarapateniu*, presadzovala komunistické riešenie národného poistenia, prijatia novej ústavy, úpravy platov štátnych a verejných zamestnancov, ďalšej socializácie, vyjadrila dôveru bezpečnosti a na 24. 2. vyhlásila generálny štrajk.

Kulmináčnym bodom politickej krízy na Slovensku bol 23. 2. 1948. V noci z 22. na 23. 2. pricestoval z centra diania v Prahe J. Ďuriš. Ďuriš vo vedení KSČ zastával názor, že na Slovensku vývoj udalostí zaostáva za Českom a je tu nepriaznivá situácia.⁷³ Ďuriš nemusel českých komunistov veľmi presvedčať, pretože sám Gottwald cítil k Slovensku nedôveru. Gottwald mu dal plnú moc, aby robil ďalší priebeh prevratu s tým, že mu majú ostatní slovenskí komunistickí činitelia podliehať. Dal mu presné inštrukcie, podľa ktorých má iniciovať zvolanie Zboru povereníkov, rozdeliť rezorty DS medzi KSS, Stranu slobody a Čs. sociálnu demokraciu na Slovensku, urobiť hĺbkovú čistku na povereníctvach a na ZNB, zatýkať nie vedúcich činiteľov DS – ministrov, poslancov a členov SNR, ale ľudí z ich okolia, aktivizovať ľud a viesť demonštrácie. Prevrat mal mať teda svoju úroveň, malo ho byť všade vidieť a cítiť. Po Ďurišovom príchode dostali udalosti rýchlejší spád a v každom prípade posmelili predstaviteľov KSS. Hneď 23. 2. 1948 ráno sa v Bratislave vytvorila tzv. akčná trojka, ktorú tvorili J. Ďuriš, V. Široký a G. Husák. To boli hlavní muži prevratu na Slovensku. Táto akčná trojka riadila zmeny v Zbore povereníkov s cieľom znemožniť im ďalšie úradovanie jednoduchým vyhodnotením z budov, kde sídlili. Všetky zmeny sa dotkli zatiaľ iba povereníkov z DS. Povereníci z dvoch menších strán – Strany slobody a Čs. sociálnej demokracie na Slovensku boli ponechaní vo svojich úradoch a v nádeji, že z ofenzívy proti DS budú môcť ťažiť ako v jeseni 1947. Rozhodnutia akčnej trojky realizoval pplk. Teodor Baláž, vedúci pracovník VII. odboru Povereníctva vnútra. Okrem akčnej trojky sa vytvorila organizačná komisia vedená Karolom Šmidkem (členovia boli T. Baláž za štátnu bezpečnosť, S. Falčan za partizánov, F. Lipka za ZNB a A. Rašla za armádu). Okrem organizačnej komisie sa vytvorila aj politická komisia, ktorú tvorili funkcionári KSS V. Široký, G. Husák, Š. Bašťovanský, K. Šmidke a F. Zupka.⁷⁴

71 *Encyklopédia Slovenska*, zv. VI. Veda, Bratislava 1982, s. 571.

72 MURÍŇOVÁ-JANEČKOVÁ, Emília: Kládli sme základy dneška. In: KIRÁLYOVÁ, Blanka (ed): *Ludia vo februári*, s. 91.

73 PEŠEK, Jan: Februárový prevrat 1948 na Slovensku. In: *Soudobé dějiny*, 1998, č. 2–3, s. 268.

74 Tamtéž, s. 273.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

Vlnu radikalizmu po príchode Ďuriša umocňoval aj návrat delegátov zo zjazdu závodných rád. Tí sa angažovali prakticky vo všetkých okresoch Slovenska, rečnili na mítingoch a stali sa dôležitými katalyzátormi prevratu. Patril medzi nich aj známy komunistický odborový funkcionár Pavel Tonhauzer, vedúci tajomník Krajskej odborovej rady. Po návrate z Prahy videl vhodnú príležitosť ukončiť dlhší spor odborov o budovu v centre Bratislavy na dnešnej Májkovej ulici, kde sídlil sekretariát DS.⁷⁵ Tonhauzer spolu s Jánom Šrankom, Františkom Slámom a ďalšími odborármi a členmi Odborového zväzu ZNB sa odhodlali na akciu v budove sekretariátu DS. Dňa 23. 2. 1948 o 17. hod. obsadili vrátnicu, telefónnu ústredňu a zabavili kľúče od vchodu a kancelárií budovy.⁷⁶ Akcia sa uskutočnila s vedomím komunistického vedenia a boli o nej informovaní velitelia ľudových milícií a partizáni, ktorí mali zasiahnuť, keby nastali komplikácie. Komunistickí odborári tak dostali prednosť urobiť prvý krok pri obsadzovaní „svojej“ budovy. Krátko po ich čine budovu obsadila asi štyridsaťčlenná partizánska jednotka pod vedením Juraja Špitзера. Prítomných pracovníkov štátnej bezpečnosti výsledok razie prekvapil, pretože nepriniesla očakávané výsledky.⁷⁷ Obsadenie budovy sekretariátu DS dostalo svoj vonkajší výraz. Nápis Demokratická strana bol prekrytý červeným transparentom s nápisom Jednotou odborov k socializmu. Pred budovou sa potom konal demonštratívny nástup ľudových milícií. Dôležitou udalosťou tohto dňa bolo slávenie sviatku 30. výročia založenia Červenej armády. Pri tejto príležitosti vydal viceprimátor Bratislavy M. Kubán pokyn, aby boli verejné i súkromné budovy vyzdobené štátnymi, slovenskými a červenými zástavami. Do obchodných výkladov boli postavené portréty J. V. Stalina a prezidenta Edvarda Beneša. Táto akcia dotvárala kolorit komunistického štátneho prevratu v hlavnom meste Slovenska.⁷⁸ Sviatok vyvrcholil veľkou manifestáciou na Hviezdoslavovom námestí. Okrem domácich komunistických rečníkov na nej prehovoril aj sovietsky generálny konzul v Bratislave Alexander Zorič, ktorý vyzdvihol obeť Červenej armády a partizánov na Slovensku počas vojny. Mal to byť dôvod, prečo sa *sovietski ľudia nemôžu ľahostajne pozerat' na intrigy reakcie a súhlasit' s tým, aby v tomto susednom a priateľskom štáte znovu triumfovala reakcia... Súdruhovia Šmidke, Husák a iní mi srdečne stisli ruku a vyhlásili, že slovenskí komunisti spolu s celou Komunistickou stranou Československa neustúpia reakcionárom ani jeden zo svojich výdobytkov. Spomínam si, že anglický generálny konzul bol krajne podráždený mojim vystúpením a do Londýna poslal informáciu, akoby sa Sovietsky zväz miešal do vnútorných vecí Československa, odvolávajúc sa pritom na moje vystúpenie 23. februára.*⁷⁹ Sovietsky generálny konzul bol bývalý partizánsky veliteľ. Situáciu na Slovensku sledoval veľmi pozorne a udržoval hustú sieť kontaktov.⁸⁰

75 Komunistami ovládané odbory svoj nárok na budovu opierali o argumentáciu, že v rokoch 1939–1945 patrila nemeckým odborom, fungujúcim v rámci Deutsche Partei. DS takúto argumentáciu neuznala. Po jesennej politickej kríze na Slovensku v roku 1947 však DS musela v budove uvoľniť niekoľko miestností, kde komunistami ovládané odbory umiestnili Odborový zväz Zboru národnej bezpečnosti. Tak bolo možné účinnejšie kontrolovať ústredie DS. TONHAUZER, Pavel: Komunisti v odboroch. In: KIRÁLYOVÁ, Blanka (ed.): *Ľudia vo februári*, s. 75.

76 Tamtéž.

77 MEDVECKÝ, Matej: *Za červené Slovensko*, s. 278.

78 Vyveste zástavy! *Pravda*, 21. 2. 1948, č. 44, s. 1.

79 ZORIČ, Alexander: Nezapodutelné dni. *Život*, 26. 2. 1968, č. 9, s. 15.

80 Je zaujímavé, že po 20 rokoch vyzdvihol túto informáciu: *Veľkú robotu pre vec víťazstva socialistického*

DS stratila sekretariát, poverenictva a 23. 2. 1948 nevyšlo vydanie jej denníka Čas, ktorý tým zanikol. Príčinili sa o to komunisti v tlačiarňi Slovenskej grafie, ktorí odmietli v nedeľu večer sádzať pondelňajšie číslo novin, pretože v ňom bol článok, zameraný proti rezolúcii zjazdu závodných rád v Prahe. Privolaná polícia obkľúčila tlačiareň. Sadzači ju opustili, no znefunkčnili stroje.⁸¹ Podobná situácia ako v Bratislave nastala aj v Košiciach. Sadzači tu odmietli pripraviť do tlače noviny DS Demokrat, ktoré tiež v pondelok nevyšli. DS tak v tých časoch prišla o najdôležitejšie tlačové médiá, ktorými mohla informovať a usmerňovať svoju členskú základňu. Komunikáciu DS ďalej sťažilo, že príslušníci štátnej bezpečnosti obsadili bratislavskú poštu s telefónnou ústredňou, odpočúvali hovory činiteľom DS a napokon im úplne vypli telefóny. Ochromená DS nezorganizovala žiadnu verejnú protestnú akciu. Komunisticky orientovaným slovenským a bulharským študentom sa podarilo v zárodku zmariť pokusy bratislavských študentov o manifestácie v prospech DS.

Dňa 23. 2. 1948 sa v Bratislave konalo zasadnutie výkonného výboru DS a pricestovalo viacero funkcionárov strany z celého Slovenska, takže počet prítomných dosiahol asi 250 osôb. Hlavný referát predniesol J. Lettrich, ktorý sa usiloval pozdvihnúť ducha prítomných vyhlásením, že *demokrati sa nedajú vyhnúť zo Zboru povereníkov*. Upozornil, aby členovia DS nevstupovali do akčných výborov. Ich zakladanie sa však aj bez Lettrichovej výzvy stretávalo s nezáujmom a ľahostajnosťou obyvateľstva, ba v niektorých okresoch sa ich komunistom ešte nepodarilo vytvoriť. Lettrich vkladal nádej do prezidenta Beneša, ktorý sa podľa neho nedá stranícky ovplyvniť.⁸² Bolo vidno, že celkom neodhadol situáciu. Zasadnutie prijalo na záver uznesenie, aby Lettrich a štyria ministri DS, ktorí podali demisiu, ocestovali do Prahy a stretli sa s prezidentom Benešom. Beneš delegáciu DS skutočne 24. 2. 1948 prijal ako poslednú delegáciu občianskych politických strán pred jeho historickým rozhodnutím o prijatí demisie ministrov.⁸³ Predstavitelia DS informovali Beneša o pomeroch na Slovensku a opýtali sa ho, či prijme demisiu ministrov občianskych strán. Podľa Lettricha *Prezident sa osvedčil, že demisiu členov vlády neprijal a neprijme a novú vládu menuje len po dohode so všetkými zainteresovanými politickými stranami. [...] Na otázku, čo urobí, keď vyčerpá všetky prostriedky a komunisti nepopustia, prezident odpovedal: „Prehovorím k národu, oznámim mu, že moje úsilie nevedlo k cieľu a vysvetlím mu svoje stanovisko k situácii.“ A na ďalšiu otázku – čo potom? – odpovedal: „Potom môže nastať chaos a situácia podobná pomníchovskej situácii.“ Tieto slová zanechali v nás jednoznačný dojem, že sa prezident vzdal sebadôvery a že sa podvolí komunistickým brozbám.*⁸⁴ Lettrich a prítomní ministri pochopili, že Beneš ich nepodrží a nebude riskovať otvorený konflikt s komunistami. Túto mienku tlmočili predstaviteľom čs. národných socialistov. Náladu ministrov DS po odchode od prezidenta z Pražského hradu vyjadril agent V – 101 V. S. Vilinskij: *Představitelé*

zriadenia urobil Michal Lugoš zo Zlatých Moraviec, ktorý v súlade s úlohou vstúpil do Demokratickej strany a oznamoval cenné informácie o reakčnej činnosti jej poblavárov. Tamtéž.

81 MLADÝ, Karol: Pracovníci Slovenskej grafie odmietli tlačíť Čas. In: KIRÁLYOVÁ, Blanka (ed.): *Ludia vo februári*, s. 278–279.

82 BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*, s. 242.

83 ŠUTAJ, Štefan: *Občianske politické strany na Slovensku v rokoch 1944 – 1948*. Veda, Bratislava 1999, s. 270.

84 SMUTNÝ, Jaromír: *Svědectví prezidentova kancléře*. Mladá fronta, Praha 1996, s. 160.

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

Demokratické strany vrátili se z Hradu naprosto deprimovaní pod drtivým dojmem, kterým na ně zapůsobil pan prezident. Mluvil, podle informací ministra Pietora, už jen pro historii a opakoval již v sobotu řečený výrok, že jest jedině pro parlamentní řešení vládní krise.⁸⁵ Masový generálny štrajk, ktorý sa v tom čase konal, plnil aj úlohu nátlaku na prezidenta a vôbec na zastrašenie všetkých tých, ktorí by sa odvážili k protiakciám. Prezident Beneš už vnútorne kapituloval a ráno 25. 2. prikázal svojmu tajomníkovi pripraviť listy, ktorými prijíma demisiu dvanástich ministrov občianskych strán. Krátko nato prijal komunistických politikov Gottwalda, Zápotockého a Noska, ktorí mu odovzdali zoznam novej doplnenej vlády Národného frontu a naliehali na jeho prijatie. Beneš ich utvrdil, že nešiel a ani nepôjde proti komunistom. Po odchode oboch komunistických politikov dostal Beneš ďalšie dve demisie ministrov zo sociálnodemokratickej strany, čím sa počet členov ministrov v stave demisie zvýšil na 14, teda väčšinu. Táto skutočnosť zásadne menila situáciu. Doplnenie vlády tak, ako ho navrhovali komunisti, sa stalo bezpredmetné, pretože vláda fakticky prestala existovať.⁸⁶ Beneš však bol už pevne rozhodnutý kapitulovať a vyhnúť sa ďalšej eskalácii konfliktu so zmobilizovanými silami komunistov. Nevidel inú schodnú alternatívu, iba chaos a krviprelievania. Preto, hoci mu ústava predpisovala inak, urobil neústavný krok – prijal demisiu ministrov občianskych strán a Gottwaldov návrh na rekonštrukciu vlády.⁸⁷

Februárové víťazstvo komunistov nemohlo ostať bez obetí. Dôležité boli obeť na strane protivníka. Na návrh akčných výborov zaistili bezpečnostné orgány od 22. 2. do 1. 3. 1948 na Slovensku 173 osôb.⁸⁸ Bol to len začiatok. Víťazstvo komunistov však bolo lacné, s otvoreným odporom sa nestretli. Radikálny Ďuriš odišiel ešte 24. 2. do Prahy, kde bola situácia dramatickejšia a Husák v ten istý deň písal v správe Gottwaldovi o situácii: *Na Slovensku je pokoj, nič proti nám, veci idú dobrým smerom.*⁸⁹ Skutočné obeť na strane víťaza, ktoré by posväcovali vybojované víťazstvo však chýbali. Preto ich bolo potrebné vymyslieť. A toho sa ochotne ujala propaganda. Bol to napríklad hrdinský železničiar Ondrej Moravčík, ktorý v mrazivej noci 23. 2. 1948 strážil pri Liptovskom Hrádku most s *jedinou zbraňou proti prípadným škodcom i proti závejom – s lopatou. Neznesiteľná fujavica zaviala most. Riadny chod dopravy nesmie byť narušený!*⁹⁰ Ondrej Moravčík odhadzuje sneh, nezbadal prichádzajúci vlak, ktorý mu odrezal nohu: *Potom už len bolestný výkrik zapadol v tejto nepohode bez ozveny. Bol to výkrik brdinského strážcu bezpečnosti nášho ľudu. Výkrik, ktorý žaloval na tých, čo zradili pracujúcich ľudí a chceli ich uvrhnúť do nového otroctva fabrikantov, veľkostatkárov i imperialistov.*⁹¹ Aby

85 ŽÁČEK, Pavel: V – 101. Agent, ze kterého se dalo žít. In: MEDVECKÝ, Matej (ed.): *Posledné a prvé slobodné (?) voľby 1946. Ústav pamäti národa*, Bratislava 2006, s. 156–157.

86 NEDVĚDICKÝ, Kamil: Únor 1948 jako počátek nelegitimního režimu. In: *Securitas imperii*, 2010, č. 2, s. 74.

87 Pri vlastnej rekapitulácii svoj postup počas februárovej krízy charakterizoval Beneš takto: 1. Krize. 2. *Přijal jsem řešení těžké, 3. podepsal jsem vyřešení ústavní – protože zabránil krveprolití. 4. Odešel jsem z Hradu.* KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta*. Doplněk, Brno 1994, s. 128. Podrobne o otázke Benešovho postupu a demisie ministrov pozri: VEBER, Václav: *Osudové únorové dny*. NLN, Praha 2008, s. 309–344.

88 BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*, s. 244.

89 KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*, s. 488.

90 *Spravodlivá vec nášho ľudu zvíťazila. Pravda*, 27. 2. 1949, č. 49, s. 5

91 Tamtéž.

vítazstvo nevyznelo lacno, písalo sa aspoň o *bezočivom správaní reakcie* alebo o *výstreloch malomyselných dobrodruhov vo Veľkých Levároch, na tisovskej trati a v Margecnoch*.⁹²

Na komunistický štátny prevrat vo februári 1948 bezprostredne reagoval slovenský exil z roku 1945. Táto udalosť vyniesla zvýšený záujem svetovej verejnosti o dianie v ČSR. Predstavitelia slovenskej exilovej vlny v tom videli príležitosť prezentovať svoju koncepciu riešenia slovenskej otázky. Slovenský exil bol rozdelený do dvoch prúdov. Prvý predstavoval Ferdinand Ďurčanský, bývalý minister zahraničných vecí a vnútra Slovenskej republiky, vyradený z politiky zásahom Nemecka v roku 1940 a druhý Karol Sidor, bývalý slovenský vyslanec pri Svätej stolici, vyradený z domácej politiky na zásah Nemecka ešte v roku 1939. Obidve osobnosti sa usilovali o vytvorenie samostatnej Slovenskej republiky, začlenenej do rámca širšej stredo- či celoeurópskej federácie. Kým Ďurčanský vychádzal z kalkulácie blízkeho nového vojnového konfliktu medzi víťaznými západnými veľmocami a Sovietskym zväzom a presadzoval radikálnejšie cesty a rétoriku na dosiahnutie tohto cieľa (tvrdil, že prvá Slovenská republika z rokov 1939–1945 nezanikla, ale ďalej trvá, usiloval sa aktivizovať hnutie odporu na Slovensku i v zahraničí), Sidor považoval daný stav ako dlhodobejší, zaujal viac vyčkávacie stanovisko a uplatňoval skôr umiernené kompromisné prostriedky. Ďurčanský reagoval na definitívne uchopenie moci v ČSR komunistami promptne viacerými vyhláseniami a listami. Vo výzve z 26. 2. 1948 napísal: *Udalosti, ktoré sa v poslednom čase odohrali v Česko-Slovensku jasne dokazujú, že tento útvar ako samostatný štát prestal existovať a stal sa iba jednou formou, prostredníctvom ktorej Moskva, používajúc pre svoje ciele medzinárodného komunizmu, sleduje svoje svetovládne ciele... Vývoj dokázal správnosť odmietavého stanoviska veľkej väčšiny slovenského národa proti spolupráci so Sovietmi a proti medzinárodnému komunizmu. Dnes o správnosti tohto postoja mohla sa presvedčiť aj menšina, ktorá dôverovala Moskve a s ňou spolupracovala*.⁹³

V marci 1948 vydal Ďurčanský výzvu svetovej verejnosti v angličtine a francúzštine.⁹⁴ Výzvy sú zamerané najmä na kritiku politiky E. Beneša a jeho prosovietskej orientácie ešte z čias vojny a formuluje ich aj ako potvrdenie svojich téz o sovietskej úlohe česko-slovenského štátu v strednej Európe. Pritom si pomáhal citátni z jeho Pamäti. Podľa Ďurčanského *Beneš je hrdý na to, že bol „priekopník organickej a definitívnej spolupráce medzi Západom a Východom Európy“* (s. 416) a že sa mu podarilo „presvedčiť Spojencov, že

92 Tamtéz.

93 VONDRÁŠEK, Václav – PEŠEK, Jan: *Slovenský poválečný exil a jeho aktivity 1945 – 1970*. Veda, Bratislava 2011, s. 629. Podobné argumenty použil v liste z 26. 10. 1948 adresovanom štátnemu sekretárovi USA gen. George C. Marshallovi: *Pretože Česko-Slovensko prestalo existovať ako nezávislý štát v dôsledku februárových udalostí; pretože politické a právne dôvody, urobené medzi Spojencami za druhej svetovej vojny boli anulované svojvoľným postupom ZSSR a teda prestali byť podkladom pre budúce usporiadanie politických otázok; Slovenský akčný výbor, ktorý vedie boj slovenského národa za oslobodenie spod českého a komunistického jarma, dovoľuje si Vám predostrieť nasledujúcu žiadosť: 1. aby ste podporovali oslobodzovací boj slovenského národa proti českej a komunistickej okupácii a aby ste podporovali utvorenie nezávislej a demokratickej Slovenskej republiky, a aby ste zaujali odmietavé stanovisko proti úsiliam za obnovenie bývalého Česko-Slovenska.* POLAKOVIČ, Štefan – VNUK, František: *Zabráničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943–1948)*. Slovak Research Institute of America, Lakewood-Hamilton 1988, s. 179–180.

94 Statement on the Recent Events in Czecho-Slovakia (10 strán) a Déclaration sur les derniers événements en Tcheco-Slovaquie (12 strán).

Február 1948 zo slovenskej perspektívy

nijaká bolševizácia a sovietaizácia strednej Európy nie je plánovaná“ (s. 370). Ba dokonca opovážil sa tvrdiť: „Myslím, že čo som vtedy povedal, potvrdilo sa nasledujúcimi udalosťami.“ (s. 386) Ako vidno, malý pseudodemokrat z Prahy sa nafukoval ako žaba, až praskol.⁹⁵

Ministrom zahraničných vecí Veľkej Británie Ernestovi Bevinovi, Francúzska Georgesovi Bidaultovi a štátnemu sekretárovi USA gen. Georgeovi C. Marshallovi, ktorí v mene svojich vlád už intervenovali proti komunistickému prevratu v ČSR, Ďurčanský 1. 3. 1948 napísal: *Vzhladom na spoločnú intervenciu troch mocností v Prahe zdôrazňujeme v mene slovenského národa a protikomunistického odporu slovenskú vernosť ideálom demokracie a spoluprácu s demokratickými národmi proti medzinárodnému komunizmu. Slovákov nemožno odsudzovať za posledné udalosti, lebo oni vždy bojovali proti komunizmu.*⁹⁶ Ďurčanský sa tu opieral o rozdielne výsledky parlamentných volieb v roku 1946, ale aj o príznaky protikomunistickej rezistencie.

Bezprostredne po februári 1948 začala vznikáť nová exilová vlna. Medzi prvými, ktorí reagovali a ktorí formovali jej základné postuláty, boli Slováci v diplomatických službách ČSR. Čs. veľvyslanec v USA Juraj Slávik vydal protestné vyhlásenie s výzvou začatia odboja v prospech „tretieho Československa“, štátu slobodného a demokratického a 3. 3. 1948 sa vzdal svojho úradu.⁹⁷ Na túto Slávikovu iniciatívu reagoval Ďurčanský listom gen. G. C. Marshallovi zo 4. 3. 1948: *Komunistický puč v Prahe, ktorý zlikvidoval vonkajšie zdania demokracie v Česko-Slovensku, zneužívajú českí kolaboranti so Sovietmi na čele a s Benešom k tomu, aby svet zabudol na ich otvorene sovietsky orientovanú politiku... Chcú sa predstaviť ako nevinní a prenasledovaní ľudia, a tak si zaistiť spojeneckú pomoc pre „tretie“ Československo. Za týchto okolností len hĺstka Benešových služobníkov slovenského pôvodu (medzi nimi p. Slávik, veľvyslanec vo Washingtone) robia vyhlásenia o „tretom“ Česko-Slovensku „bez komunistov“, dovoľujeme si Vás úctive upozorniť na skutočnosť, že Slováci ako celok odmietajú ešte aj ideu akéhokoľvek Česko-Slovenska, ako to jasne ukázali udalosti zo septembra 1947. Demokracia by bola vážne poranená, keby Spojenci podporovali akúkoľvek snahu o obnovenie akéhokoľvek slovensko-českého štátu, lebo taká podpora by bola možná len proti vôli Slovákov.*⁹⁸ Tieto Ďurčanského argumenty sledovali cieľ odlíšiť sa od novej vlny exilu, ktorá je kompromitovaná spoluprácou s komunistami a spochybniť tak jej pozície a oprávnenosť viesť odboj. Dôležitým medzníkom, ktorý stál pri zrode nového exilu, bolo vystúpenie zástupcu ČSR na pôde OSN Slováka Jána Papánka v bezpečnostnej rade OSN 22. 3. 1948.⁹⁹ Papánkov prejav prispel k demaskovaniu februárového komunistického prevratu na prvoradom medzinárodnom fóre.

Pre K. Sidora znamenali februárové udalosti v ČSR rozhodný impulz na začatie politickej aktivity. Spoločne s Petrom Prídavkom a ďalšími osobnosťami sa rozhodli vybudovať organizáciu, ktorá by sústredila aj Slovákov, prichádzajúcich do exilu po februári 1948. Urobili to na báze Slovenskej národnej rady v Londýne, ktorá sa

95 POLAKOVIČ, Štefan – VNUK, František: *Zabranicné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti*, s. 176.

96 Tamtéž, s. 211.

97 DEJMEK, Jindřich: Únor 1948 v mezinárodním kontextu. In: DEJMEK, Jindřich – LOUŽEK, Marek (eds.): *Únor 1948. Šedesát let poté*. Centrum pro ekonomiku a politiku, Praha 2008, s. 71.

98 Tamtéž, s. 212.

99 MICHÁLEK, Slavomír: *Ján Papánek, politik, diplomat, humanista*. Veda, Bratislava 1996, s. 97.

pretvorila na Slovenskú národnú radu v zahraničí.¹⁰⁰ K. Sidor v liste P. Prídavkovi z 15. 5. 1948 napísal: *Z listov ako i z rozhovorov vidím, že dozrieva čas na skoncentrovanie slovenskej roboty i reprezentácie v zahraničí. Koncentráciu a reprezentáciu si žiadajú aj v USA, aj v Ríme, aj v Paríži a dožadujú sa jej aj ľudia z Rakúska a Švajčiarska... Utvára sa jednotná reprezentácia slovenská pod menom Slovenská národná rada (SNR).*¹⁰¹ Príchod februárovej exilovej vlny posilnil čiastočne Sidorovu SNR. Na druhej strane sa do väčšej izolácie dostala Ďurčanského SAV (v dôsledku februára 1948 premenovaná na Slovenský oslobodzovací výbor – SOV) a prehĺbili sa rozpory medzi SNR a SOV. Slovenskí exulanti z roku 1948 sa angažovali aj v nových československých exilových organizáciách spolu s Čechmi s reminiscenciou na roky 1945 – 1948.

Pri úvahe nad špecifikami februárových udalostí na Slovensku si musíme uvedomiť najmä dôležitý východiskový determinant: väčšia časť stredoeurópskeho priestoru sa ocitla po druhej svetovej vojne priamo či nepriamo pod vplyvom Sovietskeho zväzu. Komunistické strany sa prvý raz stali nielen vládnymi, ale aj rozhodujúcimi mocenskými činiteľmi. Či už by existovalo Česko-Slovensko v akejkoľvek podobe alebo samostatné Slovensko, vždy by sa nachádzalo vo sfére sovietskeho vplyvu. Slovensko a Česko vstupovali do obnovenej ČSR s rôznymi skúsenosťami a očakávaniami. Slovensko sa nestalo „revolučným motorom“, ale ostalo vo svojej väčšine verné konzervatívnym princípom svojej politiky, a to aj napriek výraznej zmene politického systému a vládných elít. Jasne sa to ukázalo v parlamentných voľbách z roku 1946 vo víťazstve DS. Slovenskí komunisti však nemohli prehrať, pretože sa mohli bezpečne oprieť o pozície českých komunistov. Na svoj postoj vo voľbách potom Slovensko doplatilo degradáciou svojho postavenia a tým aj vplyvu v štáte. Tlak na posilnenie pozícií komunistov a potlačenie nekomunistických postojov na Slovensku bol pred voľbami i po nich väčší ako v Česku. Nejednotnosť českých občianskych strán v štáte a ich predsudky k Slovensku umožnili lepšiu akcieschopnosť jednotne postupujúcich komunistov pri eliminácii neposlušného Slovenska ako potenciálnej prekážky pri definitívnom prevzatí moci. České občianske strany na rozdiel od komunistov nepochopili impulz, ktorý prišiel z výsledkov parlamentných volieb na Slovensku v roku 1946. Slovensko tak prežilo dva februáre – malý v jeseň 1947 a veľký v roku 1948. Prvý bol zničujúci a druhý likvidačný. Prvý vyvolali komunisti na Slovensku a dianie, ktoré s ním súviselo, bolo sústredené na Slovensku. O dôsledkoch sa však rozhodovalo celoštátne. Druhý vyvolala časť českých občianskych strán pod silnejúcou mobilizačnou vlnou komunistickej strany, ktoré už ďalej nechceli znášať „salámovú taktiku“ a nazdávali sa, že ešte môžu niečo dosiahnuť alebo zmeniť. Ťažisko februárových udalostí sa odohrávalo v Prahe, pričom Slovensko ostávalo v úzadí a pasívne. Otvoreným problémom, ktorý rovnako zasiahol českých a slovenských politikov v tomto období, bol charakter politického systému a režimu po roku 1945, ktorý možno charakterizovať ako autoritatívny. Aktívna spolupráca s komunistami a ústupky voči nim viedli v konečnom dôsledku k legalizácii ich postavenia, ale aj k presadeniu mnohých ich predstáv v hospodárskom, politickom, kultúrnom a spoločenskom živote.

100 ŠPETKO, Jozef: *Slovenská politická emigrácia v 20. storočí*. Danubius, Praha 1994, s. 194.

101 POLAKOVIČ, Štefan – VNUK, František: *Zabranené akcie na záchranu*, s. 67–68.